

Západočeská Univerzita v Plzni

Fakulta právnická

Katedra právních dějin

Diplomová práce

Vznik antického Říma (reformy Servia Tullia)

Plzeň 2013

Jan Laňka

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta právnická

Katedra právních dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vznik antického Říma (reformy Servia Tullia)

Zpracoval: Jan Laňka

Studijní program: M6805 Právo a právní věda

Studijní obor: Právo

Vedoucí diplomové práce: JUDr. Bc. Jan Podola, Ph.D.

Pracoviště: katedra právních dějin

Plzeň 2013

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma: Vznik antického Říma (reformy Servia Tullia) zpracoval sám. Veškeré prameny a zdroje informací, které jsem použil k sepsání této práce, byly citovány v poznámkách pod čarou a jsou uvedeny v seznamu použitých pramenů a literatury.

V Rakovníku, dne 25. 3. 2013

.....

podpis

Poděkování

Rád bych poděkoval JUDr. Bc. Janu Podolovi Ph.D., za jeho cenné rady, které mi byly velkým přínosem při zpracování mé diplomové práce a rodině za podporu během celého mého studia.

Obsah

1. Úvod	1
2. Mytologické založení Říma	3
2.1. Ab Urbe Condita	4
3. Vznik raných států ve Středomoří	7
3.1. Řekové v západním Středomoří	7
3.2. Kartágo	8
3.3. Etruskové a jejich vliv	10
4. Podmínky pro vznik Římského státu	13
4.1. Poloha a území	13
4.2. Vztahy uvnitř městského státu	15
4.3. Vnější působení na raný Řím	16
4.4. Technologický vzestup	17
4.5. Náboženství	19
5. Státní organizace raného Říma	22
5.1. Královský úřad	22
5.2. Senát jako poradní orgán	25
5.3. Lidové shromáždění (comitia curiata)	26
6. Složení římského obyvatelstva	28
6.1. Občané, římské občanství	28
6.2. Otroci	29
6.3. Cizinci	30
6.4. Patriciové x plebejci	32
6.5. Patroni a klienti	35
7. Reformy Servia Tullia	37
7.1. Reformy podle antických autorů	38
7.2. Census	40
7.3. Tributní reforma	42
7.4. Centurie, třídy, setninové shromáždění	44
7.5. Vojenská reforma	49
8. Srovnání Tulliových reforem s Athénskými reformátory	51
8.1. Solón	51
8.2. Kleisthenés	53
9. Vznik římského práva	57
9.1. Královské zákony	57
9.1.1. <i>zákony Numy Pompilia</i>	58
10. Závěr	60
11. Resumé	62

1. Úvod

Ve své práci se budu zabývat počátky Římského státu, které jsou nejčastěji spojovány s reformami Servia Tullia. Úsilí legendami opředeného šestého římského krále vedlo k rozpadu rodového zřízení v raném římském státu. Došlo k tomu na základě reformy, díky níž vznikly společenské třídy rozdělené do centurií. Na jejich základě pak bylo postaveno setninové shromáždění, které zapříčinilo politický úpadek kurijního shromáždění, založeného na rodové společnosti. Tomu postupem doby zbyly pouze formální pravomoci. Do příslušných tříd a centurií byly římské rody rozdělovány dle držení pozemkového vlastnictví, které bylo počítáno na základě nově zavedeného majetkového censu. Jelikož tomuto králi není připisována pouze majetková reforma, ale i další, bude mým cílem přiblížit a nastínit i tyto ostatní reformy spolu s výše zmíněnou majetkovou reformou.

Takovéto rozdělení na majetkové třídy ale není z důvodu nedostatku pramenů vůbec jisté. Veškeré poznání z doby vlády Servia Tullia čerpáme z děl antických historiků působících na přelomu letopočtu, především pak Tita Livia a Dionýsia z Halikarnassu. To znamená značný časový rozdíl mezi Serviovou vládou a působením těchto historiků. Téměř šest set let. Víme také, že zejména Livius rád zveličoval činy dávných předků, udávajíc je jako ideální příklad pro způsob života svých současníků. Proto je potřeba brát legendy a mytologii s rezervou, ale zároveň je využít jako zdroj poznání a vyhodnotit, jakým způsobem přispívají ke vzniku Římského impéria. K tomu nám poslouží komparativní metoda, kterou srovnáme všechny podstatné zdroje a mytologické poznání a vyvodíme z nich konkrétní závěr původu a účelu reformy Servia Tullia a jejich dopadu na společnost. To bude hlavním tématem této práce.

Pro plné pochopení reformy Servia Tullia bude nutné představit si podmínky, které vedly ke vzniku raného městského římského státu. Představíme si proto ty nejdůležitější mocenské prvky v západním Středomoří a aspekty ovlivňující vývoj raného státu. Mezi takové patří zejména geografické podmínky, vzestup mocenských autorit, vznik státní byrokracie a vztahy se sousedními městskými státy. Vývoj státní byrokracie se do značné míry podobal u většiny alespoň z části demokratických městských států. Proto se pokusím srovnat reformy Servia Tullia s reformním

snažením v demokratických Athénách, protože ty se staly do značné míry jakýmsi vzorem pro římské státní zřízení.

Na závěr se zaměříme na nastínění počátků římského práva v podobě královských zákonů, protože právě ty v podobě reforem Servia Tullia zapříčinily rozpad rodového zřízení a vzniku římského státu jako takového. Taková kapitola vývoje práva se nedá opomenout už z toho důvodu, že římské právo se dnes považuje za základ kontinentálního systému práva. Jedná se tedy o prvopočátek dnešního chápání práva i když v poněkud hruběji opracované verzi.

2. Mytologické založení Říma

Tato práce pojednává o vzniku a vývoji římského státu a jeho práva. Ovšem než se budeme moci zabírat přímo vývojem raného státu, je potřeba zjistit, jak Řím vůbec vznikl. Touto otázkou se zabývalo již mnoho historiků. Bohužel, na to abychom byli schopni zodpovědět takovou otázku nemáme žádné důvěryhodné prameny. Proto nám nezbývá nic jiného než se spolehnout na autory Starověku jako jsou Titus Livius, Dionýsios z Halikarnassu, Vergilius nebo Homér.¹ Jejich mýty a báje poslouží alespoň pro ucelení obrazu vzniku slavné říše. Je samozřejmě pravdou, že mýty jsou víceméně smyšlené, ale i tak mají základ v reálných událostech. Potvrzením toho budiž například objevení Tróje na základě Homérova popisu v Iliadě.

Římané samotní přistupovali ke svým mýtům a legendám s vážností a respektem. Byly pro ně otázkou vlastního bytí a základem jejich původu a práva. Jak píše Titus Livius – „Dopřává se dávnověku výsada, že smí mísit lidské s božským a činit tak počátky měst vznešenějšími.“² Římané tohoto využili dokonale. Dalo by se to nazvat cílenou propagandou k jedinému cíli – přesvědčit ostatní národy o svém božském původu. Římané byli na vznešený původ zakladatelů svého města hrdí a používali ho jako jeden z argumentů ke zdůvodnění své světovlády.³

Moderní doba však zjistila, že Romulus, mytický první vládce Říma, nikdy neexistoval. Zcela v protikladu k tomu, co tvrdil Livius, a v souladu s tím, co zjistili badatelé, město „Roma“ zřejmě nesouvisí se jménem svého údajného zakladatele. Nejčastěji je zmiňován výklad, že se jedná o odvozeninu slova „Ruma“, což bylo jméno Etruské rodiny nebo také Etruský výraz pro vodu. Romulus je v podstatě ve svém významu „římský“ nebo „Říman“ nebo snad „muž Říma“. Nikdy nejspíš neexistovali ani další tři králové z počátku římských dějin, Numa Pompilius, Tullus Hostilius a Ancus Marcius.⁴

¹ Titus Livius (59 př. n. l. – 17 n. l.) byl římský historik, mezi jehož nevýznamnější dílo patří *Ab Urbe condita* (Od založení Města). Dionýsios z Halikarnassu (asi 65 – asi 8 př. n. l.) byl řeckým historikem, spisovatelem a réтором, jenž sepsal dějiny Říma, *Roman Antiquities*. Publius Vergilius Maro (70 př. n. l. – 17. př. n. l.) byl nejslavnější římský básník Augustovy doby.

² Livius T., *Dějiny od založení města*. svazek I. Praha: Svoboda 1971

³ Zamarovský V., *Dějiny psané Římem*. Praha: Český spisovatel 1995

⁴ Richter K., *Hanibal před branami*. Praha: EPOCH 2012

2.1. *Ab Urbe Condita*

Nejlépe vystihuje a popisuje mytologické založení Říma Titus Livius. Jak jsem již uvedl v úvodu kapitoly, nemáme jak spolehlivě doložit kdy, za jakých okolností a kým byl Řím skutečně založen. Je několik teorií, ale ta Liviova je zřejmě velmi blízko pravdě. Dionysius Exiguus⁵ vypočítal, že k založení Říma došlo roku 753 př.n.l.; výpočtu dosáhl za pomoci odhadu historika Marca Terentia Varrona, který tvrdil, že Řím byl založen třetího roku šesté olympiády (první olympiáda se konala podle řecké tradice roku 776 př.n.l.). To se velmi blíží Liviovým tvrzením. Takovéto tvrzení lze doložit několika nálezy a domněnkami - na Palatinském pahorku jsou hradby, které pocházejí z 8. stol. př.n.l., na místě legendární hrobky Romula pod římským Forem byl roku 1900 objeven černý kámen s nápisem asi ze 7. stol. př.n.l., z něhož se podařilo rozluštit slovo „král“, vlčice, kterou lze spatřit téměř všude po Římě, dokonce i ve znaku města Říma a spousta dalších.

Římané odvozovali svůj původ od bájného Trójského hrdiny Aenea.⁶ Ten se po pádu Tróji plavil s loďstvem od Macedonie přes Sicílii, až doplul k Italským břehům do území laurenského, kde se vylodil, protože jeho družina už neměla nic než zbraně a lodě a hledala v těchto krajích kořist. Tu část Itálie ale obýval kmen Aboriginů v čele s králem Latinem.⁷ Ti se vydali vstříc Aeneově vojsku. Zde se pověst rozchází a není zcela jasné, jestli Aeneas Latina porazil v bitvě, nebo zda se oba velitelé dohodli a uzavřeli smír po tom, co Aeneas Latinovi prozradil kým je a proč přišel. Aeneas ale založil na řece Tiberu nové město a pojmenoval ho Lavinium⁸ po své manželce Lavinii, dceři Latina. Lavinii se brzo na to narodil

⁵ Dionysius Exiguus (470- 544 cca) byl římský kněz skythského původu. Dionysius je nejznámější jako tvůrce údobí Anno Domini(A.D. – latinsky „léta páně“), které je používáno pro číslování let Gregoriánského a Juliánského kalendáře

⁶ Aeneas byl synem Dardanského krále Anchisa a bohyně lásky Afrodité. Byl po Hektorovi druhým nejstatečnějším a nejsilnějším obráncem Tróje, velitelem dardanského vojska, které bojovalo na straně Trójanů. Jako jediný se zachránil z předních Trójanů a zanesl rodný oheň na Italskou půdu. Alespoň tak je Aeneas vykreslen Vergiliem v jeho díle Aeneidě.

⁷ Livius používá pro Latina titul „král“, avšak lze předpokládat, že jeho kmen nebyl státně organizován, tudíž se lépe hodí titul „kmenový vůdce“. Označení Aboriginové zřejmě pochází od latinského slova *aborigenus* – „původní“, čímž chce Livius vyjádřit, že jde o kmen původních obyvatel Itálie.

⁸ dnešní Pratica di Mare – cca 35 km jihozápadně od Říma. Bylo založeno ve stejné době jako Řím.

potomek, kterého rodiče pojmenovali Ascanius.⁹ Nedlouho poté byly oba kmeny Aboriginů a Trójanů napadeni kmenem Rutulů, jejichž vůdcem byl Turnus. Tomu byla Lavinie slíbena před příchodem Aeneovým a těžko nesl, že ten dostal před ním přednost. V bitvě padl vojevůdce Latinus, avšak spojené kmeny Aboriginů a Trójanů zvítězily. Aeneas oba kmeny spojil pod názvem „Latinové“ a v jejich čele vytáhl proti Rutulům. Ti se mezitím uchýlili do Caere, bohatého města Etrusků, jejichž králem byl Mezentius. Tomu bylo nové město a vzrůstající moc Aeneova trnem v oku a proto se neváhal spojit s Rutuly ve zbrani. Válka dopadla dobře pro Latiny, nikoliv však pro Aeneu, který padl. Vlády ve městě Lavinium se ujala Lavinie, protože Ascanius byl příliš mladý. Pod její vládou město vzkvétalo a tak Ascanius krátce po dosažení dospělosti založil nové město pod horou albanskou a přenechal vládu v Lavinii své matce. Toto město pojmenoval Alba Longa. Po Ascaniovi vládlo v Albě jedenáct králů, z nichž můžeme zmínit jména Silvius Tiberinus, který se utopil v řece Tibeře, která po něm nese jméno a Silvius Aventinus, který byl pohřben na pahorku Aventin, který po něm taktéž nese jméno. Dvanáctým králem byl Proca, který měl dva syny. Numitora a Amulia. Numitor jako starší syn převzal starobylou královskou moc po svém otci, ale Amulius se zmocnil vlády a zapudil bratra. Poté vyhubil mužské potomstvo svého bratra a jeho dceru Reu Silvii určil za Vestálku, odsoudivše jí tím k doživotnímu panenství. Rea ovšem byla znásilněna a porodila dvojčata Romula a Rema. Aby se vyhnula hanbě, určila za otce boha války Marta. Amulius jí však nechal vsadit v poutech do vězení a dvojčata poručil vhodit do rozvodněné řeky. Ta se ale záhy uklidnila a korýtko s dětmi zůstalo na mělčině, kde je našla vlčice a nakojila je. To vše zřel pastýř jménem Faustulus, který děti vlčici odebral když se vzdálila a spolu se svou ženou Larentií je začal vychovávat. Oba chlapci vyrostli ve statné mladíky a kromě pasení stád se s ostatními hochy bavili také přepadáním loupežníků a rozdělováním jejich kořistí mezi pastýře. Při jedné hře na hoře Palatiu, byli těmito loupežníky přepadeni. Zatímco Romulus se ubránil, Rema zajali a předvedli před Numitora. Ten v Removi poznal svého vnuka. Vypověděl oběma bratrům, kdo jsou a prozradil jim jejich minulost. Numitorovi nedalo příliš práce, aby přesvědčil Romula a Rema k pomstě proti tyranskému králi Amuliovi. Ti spolu s pastýři a druhy z Numitorova domu vtrhli do královského

⁹ Ascanius neboli Iulus – podle něho odvozoval svůj původ rod Juliů. Rod Julia Gaia Caesara.

paláce v Albě Lonze a zabili krále. Numitor pak oznámil sněmu který svolal, činy svého bratra a prozradil původ těchto chlapců. Tak vrátili Romulus a Remus vládu svému dědu.

Po odhalení jejich původu se bratrů zmocnila touha založit si vlastní město. Pro ten účel vybrali si místo, kde vyrostli a byli vychováni, tedy Palatinský pahorek. Pomocí pluhu vyorali kolem příštího města brázdu.¹⁰ Spor ovšem nastal o to, čím jméno bude město nést. Jelikož nešla uplatnit úcta ke staršímu, protože bratři byli dvojčata, rozhodli se, že počkají na božské znamení. Zaujali místo k pozorování letu ptáků. Dříve přišlo znamení Removi na Aventinu a to šest supů. Ovšem po ohlášení tohoto znamení se objevilo dvanáct supů Romulovi na Palatinu. Oba si činili nárok na vítězství – jeden kvůli dřívějšímu objevu, druhý kvůli většímu počtu. Mezi bratry vypukla hádka, která přešla v zápas a následně bitku, ve které byl Remus zabit.¹¹

Město tak bylo založeno roku 753 př.n.l., přesněji se tak stalo 21. dubna, a pojmenováno po Romulovi „Roma“. Romulus sám se stal jeho prvním králem mezi lety 753 – 715 př.n.l.. Livius se dále zmiňuje o mnohých blahodárných činech Romula, mezi něž patří vystavění hradeb nejdříve kolem Palatina, které později rozšířil, dále pak zavedení nového právního řadu, zřízení senátu vybráním stovky senátorů (Patres), z jejichž potomků se stanou Patriciové, zřízení lidového shromáždění aj.

¹⁰ vyoraná brázda měla značit místo, kde budou postaveny městské hradby.

¹¹ zde se verze opět liší. Ta rozšířenější je, že Remus ve snaze potupit bratra přskočil jeho vyoranou brázdu symbolizující hradby. Rozhněvaný Romulus jej zabil se slovy „tak ať zahyne každý, kdokoli přskočí moje hradby!“

3. Vznik raných států ve Středomoří

Tato práce se primárně zabývá vznikem Římského státu. Je ovšem nezbytné nastínit situaci v okolí Říma před jeho vznikem. Velký vliv na Apeninskou oblast měli Sicilští Řekové, Kartaginci a Etruskové, jejichž nástinem se zabývá následující kapitola. Všechny tyto tři národy soupeřily o sféru vlivu v západním Středomoří. Řecká města na západním pobřeží Itálie, na francouzském pobřeží a na Sicílii se v průběhu 6. stol. př.n.l. dostala do konfliktu se dvěma velmocemi západního Středomoří, Etrusky a Kartágem. Vztahy se začaly přiosťřovat v průběhu 6. stol. př.n.l., a to jak mezi Etrusky s nejsevernější Řeckou osadou Kýmé, kde do té doby panoval čilý obchodní styk, tak i mezi Kartágem, Etrusky a řeckou Massalií.¹² Trnem v oku Kartága byl vzestup moci Massalie, která druhotnými osadami obsadila pobřeží od Itálie až po Španělsko, kde měli své zájmy rovněž Kartaginští. Vše vyústilo ve válečný konflikt, jež na východě vyzněl lépe pro Řeky, kde hlavně město Kýmé postupně s pomocí Syrakus rozbilo moc Etrusků a jejich nadvládu v Tyrhénském moři a na západě zase lépe pro Kartágo, které vytlačilo Řeky ze Španělska. Po roce 500 př.n.l. tak zůstaly v západním středomoří pouze dvě velmoci, Řekové a Kartaginci.¹³

3.1. Řekové v západním Středomoří

Řekové začali navazovat styky se zámořskými oblastmi koncem „temného“ období.¹⁴ Založení osady bylo organizováno z určité Polis¹⁵, jež se stala nové osadě mateřským státem. Řekové vybírali zpočátku pro své osady dobře hájitelná místa z důvodu obav před nepřátelským chováním původních obyvatel (např. pobřežní ostrovy). Osady zakládáné v 8-6 stol. př.n.l. se pak stávaly městskými státy zcela svrchovanými a nezávislými na svých zakladatelských Poleis. Nejstarší doložená řecká osada v západním Středomoří je Pithékussai na ostrově Ischii a Kýmé na

¹² Massaliá – dnešní Marseille, hlavní město francouzského Provence

¹³ Pečírka J. a kol., Dějiny pravěku a starověku II. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989, 609-610 s.

¹⁴ Období temna, neboli Homérské Řecko je doba přibližně od r. 1200 př.n.l. do r. 800 př.n.l.

¹⁵ Polis – městský stát. Území města spolu s přilehlým venkovem. Polis byl formou specifické formy státu vytvořený v Řecku. Každá řecká Polis měla svou politickou a ekonomickou nezávislost, soustavu zákonů a orgánů. Vznik byl podmíněn zánikem rodové společnosti a zeměpisnou uzavřeností řeckých krajů.

protilehlém italském pobřeží. Tato osada byla založena eubojskými městy Chalkidou a Eretrií. Činnost eubojských měst vrcholila ve druhé polovině 8. stol., kdy obsadila Mesinskou úžinu, strategicky důležitou pro Kýmé. Vzájemnou válkou ale došlo k oslabení jejich moci a vzestupu Korintu, který r. 732 založil později nejvýznamnější Sicilské město Syrakusy.

V jižní Itálii sehrála důležitou kolonizační činnost města z okolí Korintského zálivu, která založila města v Tarentském zálivu - Sybaris, Krotón a Metapontion. Zejména pak Sybaris se stalo nejbohatším jihoitalským městem, díky obchodním cestám mezi Milétem a Etrurií, která byla překladištěm. Kvůli vzájemným sporům města Tarentského zálivu brzy ztratila svou moc. Po vyvrácení Sybaris Krotónem r. 510 př.n.l. se stal právě Krotón nejmocnějším řeckým státem na východním pobřeží jižní Itálie.¹⁶

Řecká města měla určitý vliv na vznikající Řím, ať už obchodem nebo oslabením moci Etrusků. Jednalo se bezesporu i o vliv kulturní. Nutno zmínit taková jména jako Pythagoras ze Samu, který našel útočiště v Krotónu, nebo Syrakuský Archimédes. Ještě více zasáhli Řekové do vývoje literatury, a to především vývojem rétoriky, která se stala na půdě Říma později nedílnou součástí politického dění. Syrakusané Korax a Teisiás napsali první rétorické příručky. Řecký vliv však nebyl tak patrný, jaký měli na Řím Etruskové.¹⁷

3.2. Kartágo

„Založení Kartága, k němuž došlo podle tradice roku 814 př.n.l., bylo významnou součástí foinické kolonizace západní části středomořského světa. Toto původně foinické město vzniklo poblíž dnešního Tunisu, odkud bylo snadné spojení se Sicílií, Baleárskými ostrovy, Hispánií, i Héraklovými sloupy (dnešním Gibraltarem).“¹⁸ Kartágo bylo založeno nejmocnějším foinickým městem Tyrem, kterému odvádělo jednu desetinu ročního příjmu každý rok, jako projev závislosti na své metropoli.

¹⁶ Pečírka J. a kol., Dějiny pravěku a starověku I. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989, 480-484 s.

¹⁷ Pečírka J. a kol., Dějiny pravěku a starověku II. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989, 614-615 s.

¹⁸ Pečírka J. a kol., Dějiny pravěku a starověku II. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989, 596 s.

Přibližně v polovině 7. stol. př.n.l. už byla moc Kartága natolik silná, že si začalo podmaňovat starší foinické kolonie a zakládat nové osady. „Rozšiřovalo se na úkor libyjských kmenů a stalo se brzy silnou oligarchickou otrokářskou republikou.“¹⁹ Lze usuzovat, že vztahy mezi Kartágem a jeho koloniemi byly stejné jako ve starších foinických osadách, jednalo se tedy o vztahy, které měly prospěch pro metropoli a vedly k vykořisťování kolonií, a zejména pak domorodého obyvatelstva.²⁰

„Během 6. stol. př.n.l. se postavení Kartága v mezinárodním měřítku upevnilo. Zásahu na tom měl vývoj protiřecké koalice, která vznikla mezi Kartaginci a italskými Etrusky s cílem omezit řecký vliv v oblasti Tyrhénského moře.“²¹ Vítězstvím koalice Řekové přišli o možnost využívat Korsiku a Sardinii jako obchodní a námořní základny. Síla Kartága pocházela hlavně z námořního obchodu a agrární nezávislosti. V důsledku rozvoje námořního obchodu se Kartágo postupem času vyvíjelo ve svéráznou námořní říši, která ale dlouhou dobu nebyla zajištěna odpovídající vojenskou mocí. To se ale změnilo od 5 stol. př.n.l., kdy se z Kartága stala expanzivní středomořská mocnost, která se stala trnem v oku sicilských Řeků. Války mezi Kartágem a Syrakusami o Sicílii se vlekly po dobu téměř dvou set let a skončily nakonec mírem. Kartágo si uchovalo panství nad západním cípem ostrova, avšak muselo Syrakusám zaplatit válečné odškodné.²²

Vztah Kartága s Římem se začal utvářet až na počátku republiky, kdy se z Říma stala mocnost na Apeninském poloostrově. Z počátku přátelský vztah měl jeden jediný cíl, a to oslabit moc Řeků. Spolupráce spočinula pouze v uzavření tří smluv, které měly základ v momentální potřebě na obou stranách, a to jak hospodářské, tak politické. Někteří historikové tvrdí, že to bylo dáno stálým vlivem Etrusků na Řím a jejich zájmu na dobrých vztazích s Kartágem. První dvě smlouvy obsahovaly vymezení vlivu, dovolení Římským kupcům obchodovat na kartaginském území Afriky, poslední smlouva pak obsahovala slib poskytnutí pomoci proti Pyrrhovi ve 3. stol. př.n.l.. Oslabení moci Řeků a vzestup moci Říma sjednocením Itálie však vedly k vyostření vztahů mezi oběma spojenci a k rivalitě.

¹⁹ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

²⁰ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

²¹ Pečírka J. a kol., Dějiny pravěku a starověku II. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989, 601-601 s.

²² Pečírka J. a kol., Dějiny pravěku a starověku II. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989

Boj o hegemonii v západním Středomoří mezi Kartágem a Římem vyvrcholil Punskými válkami²³, ze kterých vyšel vítězně Řím, a Kartágo bylo srovnáno se zemí. Římané ovšem brzy poznali, že Kartágo stálo na velice dobrém strategickém místě a založili na zbytcích Kartága svou novou kolonii. Nejprve se o to pokusil G.S. Gracchus, ale úspěšný byl až G.I. Caesar.²⁴

3.3. Etruskové a jejich vliv

Nejstarší doklady o přítomnosti Etrusků na Italské půdě se datují do 10. a 9. stol. př.n.l. Etruský národ dodnes zůstává největším tajemstvím Apeninského poloostrova. Největším problémem je, že dodnes nerozumíme jejich jazyku. Je pravda, že Etruský jazyk známe. Dochovalo se ho přes deset tisíc svazků. Problémem ale je, že chybí dostatečně dlouhá bilingva.²⁵ Písmo není problémem. “Umíme přečíst šestadvacet písmen etruské abecedy, která vznikla na základě písma řeckých kolonistů v jihozápadní Itálii. Avšak ani 50 nalezených dvojjazyčných nápisů, kde stojí etruština vedle jiného jazyka, nám bohužel nepomohlo odhalit podstatu tohoto jazyka.”²⁶ Problém Etruského původu je vzhledem k nedostatku pramenů prakticky neřešitelný. V jeho otázce se lišili už antičtí historikové. Hérodotos tvrdil, že Etruskové přišli z Malé Asie, Dionýsios z Halikarnassu uváděl jejich původ jako prapůvodní obyvatele Itálie. Verze se liší dodnes.²⁷ Ztotožňuji se s názorem M. Granta, že Etruskové přišli z Malé Asie. „Archeologické vykopávky z doby osmého a šestého stol. př.n.l. odhalují náhlý zvrat a kulturní impuls.”²⁸ Je samozřejmě možné, že šlo pouze o řecký vliv, ovšem vzhledem k podobnosti etruského písma s písmem některých východních národů, se jeví více pravděpodobné, že Etruskové připluli z východu.

„Etruskové netvořili ucelený národ. Jejich politický systém se zaměřoval na městské státy na sobě nezávislé. Stát tvořilo město a jeho přilehlé okolí, stejně jako

²³ Proběhly v letech 264-241 př.n.l., 218-201 př.n.l. a 149-146 př.n.l.. Všechny skončily porážkou Kartága.

²⁴ Pečírka J. a kol., Dějiny pravěku a starověku II. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989

²⁵ nápis s překladem Etruštiny do latiny, nebo řečtiny

²⁶ Grant M. Dějiny antického Říma. 1. vyd. v ČJ. Překlad Alena Jindrová. Praha: BB art, 1999, 472 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-725-7009-9. s. 27

²⁷ Zamarovský V., Dějiny psané Římem. Praha: Mladá fronta 1967

²⁸ Grant M. Dějiny antického Říma. 1. vyd. v ČJ. Překlad Alena Jindrová. Praha: BB art, 1999, 472 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-725-7009-9. s. 27

Řecké polis. Objevily se mocné a často válčící městské státy vystávající na pobřeží Tyrhénského moře, vždy zbudované na kopci, obehnané hradbou pro snadnou obranu.²⁹ Tyto státy jsou tradičně rozděleny do skupin. Jižní skupina obsahující města Veii, Caere, Tarquinii, a Vulca, severní skupina složená z měst Volaterrae, Populonia, Vetulonia a Rusellae a konečně poslední vnitrozemská skupina, do níž patřili Arretium, Cortona, Perusia, Clusium a Volsinii.³⁰ Úhlavním nepřítelem Říma v jeho počátcích bylo město Veii. V každém městě vládl „Lukumon“.³¹ K určitému sjednocení etruských měst docházelo pouze po náboženské stránce. Dvanáct etruských měst se spojilo do náboženské ligy k uctívání bohyně „Voltumny“.³²

Vrchol etruské moci přišel v 7. a 6. stol. př.n.l., kdy Etruskové ovládali jak území dnešního Toskánska, severoitalskou oblast až k Pádu, upevnili svoji pozici ve střední Itálii a na jihu se zmocnili Kampánie. Díky etruské námořní síle se rušně obchodovalo s Hispánií, Británií, Kartágem, ale i s jihoitalskými Řeky. Problémem se ale stala výše zmíněná expanze do Kampánie, která se Řekům nelíbila. Důsledkem bylo uzavření koalice mezi Etrusky a Kartágem a jejich společný pokus o zbavení se Řeckého konkurenta.³³ Výsledky tohoto snažení jsem již popsal v úvodu této kapitoly.

Vztah mezi Římem a Etrusky byl z hlediska vnitřního vývoje pro Řím zásadní. Etruský vliv byl v prvopočátcích obrovský. Etruské panství působilo na středoitalské Latium, které se začalo utvářet v 6. stol. př.n.l. V té době se na dolním toku Tibery začala vyvíjet i nová osada pojmenovaná Roma. Etruskové Řím ovládli a je dokonce možné, že to byli právě oni, kdo Řím, jakožto město založili, protože až pod jejich panstvím nabývala osada rysů antického města. Jelikož každé Etruské město jednalo samo za sebe a na ostatních městech bylo nezávislé, není úplně jasné, které z měst mělo rozhodující vliv na Římský stát. Je ale více než jisté, že jím bylo jedno z jižní skupiny – tedy Tarquinia, Caere nebo Veii, které se nacházelo pouhých 20 km od Říma. Tato jižní města, která ležela na kopcích u moře, totiž byla daleko

²⁹ Dunstan, William E. *Ancient Rome*: Lanham: Rowman, c2011, xxxiii, 597 p. ISBN 07-425-68342..

³⁰ Cornell, T.J. *The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars* (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 597 p. ISBN 04-150-1595-2.

³¹ Prameny se rozcházejí ve významu slova Lukumon. Některé uvádějí, že Lukumon byl král (Rex), jiné že se jedná o vládnoucího úředníka. Jisté ovšem je, že Lukumoni byli vybírání z urozených vrstev a po svém zvolení měli neomezenou moc vojenskou, soudní i náboženskou.

³² V díle římského historika Marca Terentia Varrona je uváděno jako „deus Etruriae princeps“, tedy hlavní bůh Etrurie.

³³ Pečírka J. a kol., *Dějiny pravěku a starověku II*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989

otevřenější pro řecký a další zahraniční vliv než etruská města na severu a ve vnitrozemí. Kulturní a politická expanze byla právě tím, co přeměnilo Řím z chatrčí na město.³⁴ Jedním z největších činů Etrusků bylo bezesporu odvodnění bažin nacházejících se mezi jednotlivými Římskými pahorky vybudováním velké stoky, která odvedla vodu do Tibery. Etruskové dali Římu také jistý architektonický plán a vybudovali několik veřejných staveb. Řím se stal pro Etrusky velmi důležitou spojnici a opěrným bodem, který pomáhal chránit jejich zájmy v Kampánii před řeckým vlivem. Díky svojí poloze na řece Tibeře skrz něj procházela důležitá obchodní stezka napříč Itálií. Etruskové postupně dostávali Řím na vysokou úroveň vyspělosti díky své působnosti. Za zmínku stojí i to, že „Etruskové sdíleli s Římany a dalšími Italskými obyvateli dvojjmenný systém, který se nenacházel nikde jinde na světě. Tento systém byl přesnější v osobním určování. Ženy i muži měli oboje – osobní a rodinné jméno (které se později předávalo z otce na děti) a často přízvisko.“³⁵ Hospodářský rozvoj způsobený příchodem etruských obchodníků a řemeslníků ale postupně vedl k odporu proti královské moci, která brzdila ve vývoji majetné obyvatelstvo města existencí archaického rodového zřízení. Vrcholem se pak stalo svržení královské moci a přeměna Říma na aristokratickou republiku. Ztráta kontroly nad Římem znamenala pro Etrusky ztrátu Kampánie a oslabení moci v oblasti. Etruské loďstvo navíc bylo poraženo roku 474 př.n.l. Syrakusami. Ve čtvrtém století se na severu objevil nový nepřítel, který postupně pronikal do jejich panství – Keltové.³⁶ „Ve čtvrtém a třetím století se etruská města stala obětí rostoucí moci Římanů. Římské obsazení Etrurie započalo dobytím města Veii v roce 396 př.n.l. a skončilo zničením Volsinii v roce 264 př.n.l. Podmaněná města se snažila zachovat si svůj kulturní a sociální způsob života. To se ale nepodařilo a Etruskové podlehl Římu jak mocensky tak kulturně v prvním století před Kristem.“³⁷

³⁴ Grant M. Dějiny antického Říma. 1. vyd. v ČJ. Překlad Alena Jindrová. Praha: BB art, 1999, 472 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-725-7009-9.

³⁵ Dunstan, William E. Ancient Rome: Lanham: Rowman, c2011, xxxiii, 597 p. ISBN 07-425-6834-2

³⁶ Pečírka J. a kol., Dějiny pravěku a starověku II. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989

³⁷ Cornell, T.J. The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 45 p. ISBN 04-150-1595-2.

4. Podmínky pro vznik Římského státu

Zaměříme se na souhrn jednotlivých faktorů, které měli za následek změny v komunitě vedoucí k vývoji celé společnosti k ranému státu, a které jsou se vznikem státu neodmyslitelně spojeny. Za tyto faktory lze považovat vhodnou polohu osady, vztahy uvnitř státu a vnější působení na Řím, technologický vzestup a náboženství.

4.1. Poloha a území

V oblasti Středomoří sehrála existence přirozených obchodních cest a vhodné polohy pro budování přístavů zásadní roli při vzniku prvních městských států.³⁸ Koncentrace obyvatel na malém prostoru vlivem obchodního ruchu vedla k nárůstu počtu obyvatel a vznikaly tak nové státy. To ovšem nebyl případ Itálie. Ačkoliv má Itálie mimořádně dlouhé pobřeží, nevzniklo na něm příliš významných přístavů. Výjimkou je oblast Neapole a Mesinské úžiny, kde se skloubily mimořádné přírodní podmínky s trasami obchodních cest, které využili Řekové. Jediným důležitým přístavem Etrusků bylo město Populonia. Římané začali budovat svůj první mezinárodně důležitý přístav v Puteolech až poměrně pozdě, a to na sklonku 4. stol. př.n.l. Následován městem Aquileia v Benátském zálivu a konečně nejdůležitějším přístavem Říma v Ostii, který se staral o zásobování Říma a kde také sídlilo římské válečné loďstvo.³⁹

Severní Latium, kde se nacházel i budoucí Řím, bylo pokryto úrodnou sopečnou půdou. Tu měla na svědomí vulkanická činnost způsobená výbuchy sopek, ale i zemětřesení, trhání půdy, výskyt horkých minerálních pramenů, či spad sopečného popela. Spolu s horským ohraničením z východu Apeninami a z jihovýchodu Ciminským pohořím,⁴⁰ tvořili dokonalé klimatické podmínky pro zemědělství a chov dobytka. Není proto divu, že k osidlování této oblasti docházelo už od prvního tisíciletí př.n.l., a to nejprve na snadněji bráněném Palatinském pahorku. Na dalších pahorcích vznikaly osady postupem času v průběhu 9. stol.

³⁸ Claessen H. a Skalník P.. The Early state: The Hague: Mouton, 1978, xii, 689 p. Music. ISBN 90-279-7904-9.

³⁹ Pečírka J. a kol., Dějiny pravěku a starověku II. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989. 617 s.

⁴⁰ Monte Cimino

Jednalo se o osady na Esquilinu, Quirinálu a Viminalu.⁴¹ „Na přelomu 8. a 7. stol. se pak osady na několika návrších spojili přinejmenším pro náboženské účely, a snad i z důvodů politických. Vytvořili tzv. „*Septimontium*“ neboli Sedm pahorků, ovšem odlišných od pozdějších sedmi pahorků římských.“⁴² „Vzniklo tak město, jehož střediskem se stal Kapitolský pahorek s pevností a společným chrámem.“⁴³ Následovalo systematické odvodnění údolí forum Romanum přisuzované Etruskům, připojení nejsevernějších pahorků Quirinal a Viminal a rozšíření hradeb. To už ale mluvíme o Římu jako takovém, nikoliv o Septimontiu. Tento rychlý rozvoj ekonomiky a přeměna v obec s kvetoucími profesionálními řemesly je přisuzován právě Etruskům, jako mocnému vnějšímu vlivu.⁴⁴

„První osady ve Starém Latii vyrostly na nízkých kopcích nebo pahorcích, které se zvedaly z centrálních Apenin na pobřežní pláň. Řím samotný okupoval několik výše zmíněných pahorků s výhledem na řeku Tiberu, což mu dávalo mnoho přírodních výhod pro vybudování osady. Na dobře hájitelné pozici, se zásobami pitné vody a snadným přístupem k moři, ovládal Řím hlavní přírodní komunikační linky ve střední Itálii. Byly to „*Slaná cesta*“⁴⁵, která vedla podél břehu řeky Tibery a pojila vnitrozemí se solnými poli v ústí řeky, a pobřežní cesta z Etrurie do Kampánie, která překračovala řeku Tiberu v nejnižším možném bodě; to byl přírodní brod nacházející se mírně po proudu od *Tiberského ostrova*⁴⁶ v ohybu řeky pod Kapitolským, Palatinským pahorkem a pahorkem Aventin. Udržuje se tradice, že tato oblast, kde se nacházelo důležité obchodní centrum *Dobytčí trh*⁴⁷ i říční přístav⁴⁸, byla frekventovaná od nejstarších dob.“⁴⁹ Snadný přístup k moři byl aspektem vedoucím k rozšíření námořního obchodu. Vzdálenost ale byla dostatečná k tomu, aby Řím chránila před loupežnými nájezdy z moře. To vše vedlo k obrovskému nárůstu populace v Římě během krátkého času.

⁴¹ Zamarovský V., *Dějiny psané Římem*. Praha: Mladá fronta 1967. 46 s.

⁴² Grant M. *Dějiny antického Říma*. 1. vyd. v ČJ. Překlad Alena Jindrová. Praha: BB art, 1999, 472 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-725-7009-9. s. 28

⁴³ Zamarovský V., *Dějiny psané Římem*. Praha: Mladá fronta 1967. 46 s.

⁴⁴ Grant M. *Dějiny antického Říma*. 1. vyd. v ČJ. Překlad Alena Jindrová. Praha: BB art, 1999, 472 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-725-7009-9.

⁴⁵ *Via Salaria*

⁴⁶ *Tiberský ostrov* je jedním ze dvou ostrovů na řece Tiber. Nachází se přímo v Římě. Druhý, jménem *Isola Sacra* je blízko ústí řeky v Ostii.

⁴⁷ *Forum Barium* – nejstarší římské tržiště

⁴⁸ *Portus Tiberinus*

⁴⁹ Cornell, T.J. *The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars* (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 48 p. ISBN 04-150-1595-2.

4.2. Vztahy uvnitř městského státu

Za nejvýznamnější vnitřní aspekty procesu politické integrace jsou obecně považovány mocenský vzestup politických elit, ekonomický rozvoj a konflikt mezi společenskými vrstvami.⁵⁰ Celé královské období římských dějin bylo v podstatě přechodným obdobím od rodové společnosti k třídní.⁵¹

Na jeho začátku byl základní společenskou jednotkou rod (gens), založený na pokrevním příbuzenství po otci. Jeho přežitky se dlouho udržely i po postupném vzrůstu významu rodin.

Z historických pramenů nijak nevyplývá, že by docházelo k významným konfliktům mezi společenskými vrstvami v době předstátní společnosti. Žádné důkazy nemáme ani z doby reform krále Servia Tullia, které uspořádaly třídní nerovnosti. První velký společenský rozpor královského Říma vyvstal mezi patriciji a plebeji s počátkem v době 5. stol. př.n.l a trval po dobu dvou set let, kdy došlo k jejich zrovnoprávnění.⁵² V tomto sporu ale nešlo o majetkovou rovnoprávnost, nýbrž o politickou. Plebejům šlo o požívání stejných práv a úřadů, jakých mohli užívat patricijové. Proto lze říci, že sjednocení Říma v centralizovaný stát z uskupení sabinských a latinských kmenů mělo ryze politický charakter, nikoliv majetkový. „K mezitřídnímu konfliktu nepochybně docházelo, ovšem až v průběhu vývoje etablovaného státu, přičemž nelze upřít, že tento konflikt do značné míry další vývoj státní společnosti zásadně ovlivnil. Je proto velmi pravděpodobné, že vykořisťování a rozdílný přístup k surovinám sehrály významnou roli při prohlubování společenské komplexnosti a upevňování širší centralizace v rámci raného státu, ovšem jen stěží mohl sám o sobě iniciovat vývoj protostátních komunit směrem ke vzniku státu.“⁵³

⁵⁰ Většina teorií, jež považují třídní konflikt za základní předpoklad společenské evoluce, přímo či nepřímo vycházejí z Marxova a Engelsova pojetí původu států, kteří vytyčili jejich základní paradigma. ENGELS F., *Původ rodiny soukromého vlastnictví a státu*. Praha: Svoboda, 1949. 172 s.

⁵¹ Podle Marxovy formulace přechodem od prvobytně pospolného řádu k otrokářskému.

⁵² Zamarovský V., *Dějiny psané Římem*. Praha: Mladá fronta 1967. 51-53 s.

⁵³ Charvát P. *Zrození státu: prvotní civilizace Starého světa*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2011. 334 s.

4.3. Vnější působení na raný Řím

Pro každý stát, pro jeho vznik a postupný vývoj je nutné vzájemné působení s jiným státem nebo politickým uskupením. Vnější působení je proto jedním z rozhodujících faktorů, které musíme vzít v úvahu při otázce vzniku a vývoje raného Říma. Takovéto vzájemné působení lze dělit na obchod, diplomacii a vojenskou moc. Je zcela jasné, že obchod i diplomacie byly pro vznikající Řím jednou z nejdůležitějších složek. Jak je již zmíněno výše Řím ležel na velmi výhodné pozici uprostřed obchodních stezek, což mu dávalo možnost rychle se rozrůst. Ohledně diplomacie toho ale z pramenů nelze mnoho vyčíst. Jsou známé některé smlouvy, jako například tři smlouvy mezi Římem a Kartágem.⁵⁴ Ty se ale týkají obchodu a válečné pomoci, takže se opět dostáváme ke (podle mého názoru) dvěma základním pilířům vnějších vztahů. Válečnictví poskytuje mnohem přesnější informace získávané z pramenů. Každý římský historik se zabýval především slávou získanou Římem v bitvách.

Válečnictví rovněž představovalo předpoklad pro vzestup silných vůdců v dané komunitě, kteří se přirozeně stávali místními panovníky, ale zároveň centrální administrativní složkou. Tento jev se poprvé objevil v náčelnictví a později také výrazně ovlivnil ekonomickou organizaci raných států. K hlubší společenské integraci mohlo docházet výlučně působením vnější vojenské síly nebo její reálné hrozby, která dokázala zformovat hůře strukturované společnosti pod společné vedení silného vůdce. Vojenská svrchovanost se tak stala jakýmsi předobrazem státní organizace.⁵⁵

Latinové byli bezesporu bojovný národ. Svědčí o tom jejich budování osad na vyvýšených pozicích kvůli snadné obraně. Není ovšem jisté, co v té době vedlo kmeny k rozbrojům. Ozbrojené konflikty ale vyžadovaly určitou vojenskou strukturu. Ta se i podle Dionýsa z Hallikarnassu dělila dle rodových tribuí, která se každá skládala z kurií. Kurie sestávaly z rodů. Celkový počet rodů v archaickém Římě činil 300. V čele kurií stál kurion, který byl přímo podřízen králi. Ten zastával

⁵⁴ blíže popsán v kapitole 3.2.

⁵⁵ Otterbein K. F., *How war began*. 1st ed. College Station: Texas A, 2004, xv, 292 p. ISBN 15-854-4330-1.

funkci jak vrchního velitele vojska, tak i nejvyššího představitele administrativy a náboženství.⁵⁶⁵⁷

Římským válečnictvím se budeme podrobně zabývat v kapitole „Reformy Servia Tullia.“ O vnějších vztazích mezi vznikajícím Římem a jeho bezprostředními sousedy Kartágem, Řeky a Etrusky jsem se zmiňoval v předchozí kapitole.

4.4. Technologický vzestup

Nejdůležitějším technologickým rozvojem v raných státech byla činnost spojená s obživou a obranou. Tedy rozvoj zemědělství a zpracování kovů. Nahromaděné zemědělské dovednosti umožnily růst populace a větší populace opět vytvořila potřebu výrobků specializovaných řemeslníků vyrábějících rozličné druhy zboží. Mezi tyto řemeslníky patřili kovotepci, kteří nejdříve zpracovávali kovy, které lze snadno získat v kovové formě, zvláště měkké kovy jako zlato a měď, které lze zpracovávat tepáním. Později byla objevena možnost získat některé kovy z rud, které je obsahovaly. Není možné přesně určit čas a místo tohoto objevu, ale jeho důsledky byly obrovské. Vedl k hledání dalších kovonosných rud, vzniku metalurgie, podpory obchodu, s jehož pomocí byly získávány určité kovy a k dalšímu rozvoji specializovaných dovedností. Významně přispěl ke vzniku městských společností, protože byl do značné míry závislý na obchodu a řemeslných dílnách. Bronz se stal nejdůležitějším materiálem raných civilizací a jeho nepřetržité dodávky byly zajišťovány složitými opatřeními. V náplavových údolích řek, kde se rozvíjely civilizace, byly kovy vzácné a musely tedy být dováženy. Civilizace doby bronzové musely zdroje kovů hledat daleko za svými hranicemi a přitom se civilizační znalosti postupně přenášely na západ podél rozvíjejících se středomořských obchodních cest.⁵⁸

Výrazným pokrokem v oblasti zemědělství se stal inovační postup – zavlažování. Systém však do značné míry závisel na vysokém stupni řízení společnosti, vyžadoval schopnosti měření a vytyčování pozemků a důmyslný právní systém, zajišťující spravedlnost při rozdělování vzácné vody. Systém kromě toho

⁵⁶ Pečírka J. a kol., Dějiny pravěku a starověku II. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989.

⁵⁷ Dionysius of a Halicarnassus, With an English transl. by Earnest CARY. The Roman antiquities: Cambridge, Mass. [u.a.]: Harvard Univ. Press, 1990, v. Music. ISBN 978-067-4993-525.

⁵⁸ Encyclopaedia Britannica – History of technology (překlad) <http://1url.cz/nWdZ>

závisel na důmyslném inženýrství při stavbě hrází, náspů, kanálů, akvaduktů a zařízení k čerpání vody.⁵⁹ Prostřednictvím centralizace a navyšování efektivity výrobního procesu docházelo k zintenzivnění zemědělské výroby a specializované produkci výrobních prostředků.⁶⁰ Ve starověku byly technologické znalosti přenášeny obchodníky, kteří vyhledávali cín a jiné zboží, a řemeslníky, kteří zpracovávali kov, kámen, kůži a jiné materiály a předávali dál své dovednosti jiným buď přímým učením, nebo produkcí modelů, které se pro ostatní řemeslníky staly výzvou k jejich kopírování.

Latinské kmeny se díky podnebí a úrodné půdě ve střední Itálii živily především zemědělstvím. Významným faktorem pro Apeninský poloostrov byl příchod protovillanovské a později Villanovské kultury, jež s sebou přinesla způsob zpracování železa a tím pádem zdokonalení zemědělských nástrojů jako byl železný pluh. Důležitým byl pro Latiny také technologický postup při odvodňování bažin, který se zřejmě naučili od Etrusků. Nejvýznamnějším dílem byla „Velká stoka“ na území dnešního Římského fóra. Bažiny a močály působily jako trvalý zdroj malárie, na který Latinské kmeny neznaly lék, což bylo v prvopočátcích jedním z důvodů osídlování pahorků namísto údolí.⁶¹

Obrovský přínos zaznamenali Římané v pozdějších letech po stránce stavebnické. Římané v ceremoniálních stavbách většinou kopírovali řecký styl, ale jinak byli ve stavebnictví důležitými inovátory. V širokém měřítku používali pálené cihly, kachle i kámen; vynalezli pevný cement, který tvrdl pod vodou, a prozkoumali architektonické možnosti oblouku, klenby a kopule. Využili těchto technik ve stavbách amfiteátrů, akvaduktů, tunelů, mostů, zdí, majáků a silnic. Římané též věnovali velkou pozornost pozemní dopravě, kde vybudovali pozoruhodnou síť pečlivě vytyčených silnic s kvalitním povrchem, s častými dlouhými dlážděnými úseky, které probíhaly všemi provinciemi říše. Po těchto strategických silnicích se legie rychlým pochodem dostávaly na místa krizí, kde byla potřebná jejich přítomnost. Silnice sloužily i obchodu, ale jejich hlavní účel byl vždy vojenský a

⁵⁹ Encyclopaedia Britannica – History of technology (překlad) <http://1url.cz/nWdZ>

⁶⁰ Claessen H. a Skalník P.. The Early state: The Hague: Mouton, 1978, xii, 689 p. ISBN 90-279-7904-9.

⁶¹ Pečírka J. a kol., Dějiny pravěku a starověku II. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989.

byly pro udržení obrovské říše životně důležité. Celkem vzato mohou být tyto stavební práce považovány za hlavní technologický přínos Římanů.⁶²

4.5. Náboženství

Raný stát vyvíjí teologii, aby podporovala autority v čele s panovníkem, poskytujíc mu legitimitu prostřednictvím všemohoucích a nadpřirozených bytostí. Nejdůležitější element v procesu legitimace raných států a zavedení státní ideologie byla všeobecná víra širokých mas v nadpřirozené kvality panovníka. Tato důvěra byla posilována kněžstvem, které upevňovalo panovníkovu pozici státní ideologií, jež z panovníka tvořila muže s nadpřirozenými schopnostmi, a tím podporovala jeho politické vedení státu.⁶³ Stejněho obrazu se dočkáme i v mytologických textech, kde autoři vykreslovali hrdiny a krále jako potomky bohů. U Latinů to můžeme pozorovat z díla Tita Livia, které označuje Aenea za syna bohyně Afrodité, Romula a Rema za syny Martovy atd. Římské náboženství by se tak dalo chápat prostě jako politický nástroj. Římské úřady neváhaly i značně krutě zakročovat proti těm formám náboženství, které pokládaly za riziko pro stát – tak byly například potlačovány kulty „Isis“ a „Osirida“.⁶⁴ Římské kulty byly mnohem více propojené se státem, oproti jiným národům.⁶⁵

„Římské náboženství se ve své podstatě neodlišuje od ostatních. Jeho základem je víra v nadpřirozené bytosti, v nichž si člověk zosobnil přírodní a společenské síly, které neovládá a které naopak ovládají jeho, a zároveň víra, že si je může naklonit ve svůj prospěch. Mezi těmito bytostmi pak na prvním místě stojí bohové, pak společníci bohů, duchové, hrdinové a další. Prostředkem k jejich ovlivnění jsou bohoslužby, modlitby, zařikávání a také život podle určitých pravidel. Prostředníky mezi lidmi a bohy byli kněží.“⁶⁶ Římané neuctívali božstva jenom pro jejich původ, ale spíše pokud nabyli přesvědčení, že nějak zasáhli v jejich prospěch (bitva apod.). Římané měli mnoho bohů. Ti nejstarší latinského a sabinského původu byli velice prostí. Jednalo se o bohy úrody, bohy lesů a vod, ochránců rodin. Ještě

⁶² Encyclopaedia Britannica – History of technology (překlad) <http://1url.cz/nWdZ>

⁶³ Claessen H. a Skalník P.. The Early state: The Hague: Mouton, 1978, xii, 689 p. ISBN 90-279-7904-9.

⁶⁴ Isis a Osiris patří mezi egyptské bohy.

⁶⁵ Rüpke J. Náboženství Římanů. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 80-702-1807-X.

⁶⁶ Zamarovský V., Dějiny psané Římem. Praha: Mladá fronta 1967. 56 s.

více bohů ovšem převzali. Zlomový bod nastal poznáním božstev etruských a řeckých, která se vyznačovala určitou mocí a charakterem. Sjednocení osad na pahorcích v jednotný Řím přineslo i sjednocení božstev a jejich kompetencí. Bohové staří i nový se transformovali do sebe a vznikl kult mnohobožství. Mezi nejvýznamnější z nich pařili Jupiter, Mars a Quirin, jež tvořili trojici hlavních bohů ochraňujících Řím. Později se tato trojice personálně změnila na Jupitera, Juno a Minervu.⁶⁷

Římské náboženství by se tedy dalo označit jako polyteistické, otevřené pro všechny bohy a lidi. Souviselo to i s rozšiřováním říše a pohlčováním náboženství ze všech jejích koutů. Tak docházelo i ke snazší asimilaci nových obyvatel a lepší kontrole nad porobeným krajem. Z důvodu tolerance se nevytvořila žádná pevná dogmata, nevytvořila se jednotná církev. Nejdůležitějším bylo přísné a přesné vykonávání obřadů. Tento ideologický systém žádal především věrnost, čest, ctnost a zdatnost vůči bohům, státu a rodině. Taková morální pravidla určovala i způsob chování společnosti a nejrůznější druhy trestů za porušení těchto pravidel. Tím vznikaly první právní normy.

Dozor nad těmito obřady měli kněží zvaní pontifikové tvořící kolegia spolu s augury a haruspiky. Náboženství jako takové nepožívalo v Římě přílišné důležitosti. V. Zamarovský ve svém díle „Dějiny psané Římem“ dokonce uvádí, že Římané považovali náboženství za pověru. Mnohem větší důležitosti se ale těšilo věštění. Šlo totiž o odborný výklad vůle bohů.⁶⁸ „Augurové byli experty v různých technikách ke zjištění vůle bohů známých pod názvem „Auspicie“ (božská znamení). Nejznámější a pravděpodobně nejranější z těchto technik bylo pozorování letu a chování určitých druhů ptáků, ale také interpretace hromů a blesků, chování některých zvířat.“⁶⁹ Bez vůle bohů si na mnoho věcí Římané netroufli a nastalo-li období neobvyklých úkazů nebo déle trvající období nepřízně bohů, snažili se to řešit mnohdy až spontánně a iracionálně. Livius ve svých Dějinách píše, že když se v Římě objevilo mnoho neobyčejných úkazů a roznesly se mezi lidmi nějaké pověry,

⁶⁷ Jupiter byl svrchovaný vládce nad bohy i lidmi, spojený z latinského boha nebe a etruského boha Tinia. Mars se změnil z latinského boha jara na boha války a Quirin byl Romulus, který převzal nové jméno a stal se též bohem války. Juno, byla ochránkyní žen, manželství a manželkou Juva a Minerva bohyní umění a řemesel.

⁶⁸ Zamarovský V., Dějiny psané Římem. Praha: Mladá fronta 1967. 57-59 s.

⁶⁹ Beard M., North J.A., a Price S., Religions of Rome: Religions of Rome: A history. New York: Cambridge University Press, 1998, 457 p. 2 v. ISBN 05214564602. 21-22 p.

nejen, že tomu lidé bezmyšlenkovitě uvěřili, ale ihned bylo nakázáno decemvirům nahlédnout do Sibylliných knih.⁷⁰ Vůle bohů však nesměla být ve státních záležitostech vykládána bez povolení senátu. Kolegia rovněž věštila, zda je vhodná doba pro zahájení lidového shromáždění či soudů.⁷¹ To pak probíhalo na základě striktních pravidel náboženských obřadů. Toto všechno vedlo ke vzrůstajícímu společenskému postavení kněží. Postupem času se z knězů stávali z důvodu exkluzivního přístupu k právu soudci nebo právní experti. Vycházeli především ze světského práva a královských zákonů. Toto dominantní postavení si kněží velmi pečlivě střežili a stali se tak nepostradatelnými vykladači práva.⁷²

Římské náboženství se tak nesmazatelně zapsalo do vývoje Římského práva a státní správy. Zachovalo se i po oddělení náboženství od institucí státu a vzniku nových úřadů specializujících se na výkon práva.

⁷⁰ Kupka T., *Reflexe náboženství ve společnosti starověkého Řecka a Říma*. Česká Třebová 2007. 143 s. Rigorózní práce. Masarykova univerzita v Brně, Pedagogická fakulta, katedra občanské výchovy

⁷¹ Zamarovský V., *Dějiny psané Římem*. Praha: Mladá fronta 1967. 57-59 s.

⁷² Boatwright M., Taliaferro D., Gargola J. a Talbert R.J., *Dějiny římské říše: od nejranějších časů po Konstantina Velikého*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2012, 530 s. ISBN 978-802-4731-681.

5. Státní organizace raného Říma

Lid římský (Populus Romanus). To on byl nositelem veřejné moci v Římě. Tento římský lid tvořili od počátku královské doby pouze patricijové sdružení v rodech.⁷³ Lid vykonával veřejnou moc buď přímo, pomocí lidových shromáždění, na kterém hlasovali nebo nepřímo, prostřednictvím státních orgánů a úřadů, jako byl například senát. Římané se při vzniku státní organizace inspirovali u Řeků a Etrusků, kteří na ně měli zpočátku velký vliv. Ovšem byli i velkými inovátory. Setkáváme se zde s rovným vyvážením moci a vzájemnou pomocí mezi orgány.⁷⁴

5.1. Královský úřad

Římský národ složený z Latinů a Sabinů byl zpočátku uspořádán v rodové společnosti. Rody si zachovávaly rozhodnou pravomoc jak vnitřní (ve vlastní jurisdikci), tak vnější (na rozhodování decentralizované a zpočátku nesystematické státní organizace). Z rodů se rodovými příslušníky volil stařešina. Z těchto stařešinů (senátorů) byl zvolen ten, který požíval všeobecnou úctu a autoritu a dal by se považovat za kmenového vůdce, kdyby ovšem nebylo doloženo, že kmeny byly ve staré římské společnosti tři. Uvádějme tedy slovo král. Králova moc se vztahovala pouze na věci, které nespádaly do pravomoci rodů. Změna přichází opět až přímým působením Etrusků a Řeků a centralizací pravomocí z rodů na krále, pravděpodobně za vlády Tarquinijské dynastie. Vyvíjí se tak státní aparát.⁷⁵ Král dále spravoval státní pokladnu, přerozděloval obecní pozemky, rozděloval dobytá území atd.⁷⁶

Král nebyl monarchou v našem slova smyslu. Neměl absolutní moc. Byl voleným nejvyšším vojevůdcem, knězem a soudcem. Vázala jej rozhodnutí lidového shromáždění a senátu. Královská hodnost nebyla dědičná. Ačkoli jsou zde případy, kdy si král vybral svého následovníka tím, že mu dal jisté kompetence a odpovědné

⁷³ Slovo „patricijové“ původně zahrnovalo všechny plnoprávné občany Říma. Všechny jeho rody. Až postupem času se tento titul začal používat pro rodovou aristokracii těch nejbohatších. *Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.*

⁷⁴ Zamarovský V., *Dějiny psané Římem. Praha: Mladá fronta 1967.*

⁷⁵ Cornell, T.J. *The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC).* Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 507 p. ISBN 04-150-1595-2.

⁷⁶ Balík S. a S. Balík. *Právní dějiny evropských zemí a USA: (stručný nástin).* 3. rozš. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2005, 247 s. Právnícké učebnice (Aleš Čeněk). ISBN 80-868-9820-2.

pozice. Tak se na trůn dostal třeba Tarquinius Priscus, jež byl pravou rukou Ankovi Martiovi, nebo Servius Tullius, který byl zetěm právě Tarquinia Prisca.⁷⁷

V případě úmrtí krále, přecházely jeho pravomoci na tzv. „*interreges*“ (místokrále), kteří byli jmenováni z řad senátu. Každý vykonával funkci po pět dní. Interreges měli za povinnost i připravit volbu nového krále.⁷⁸ Tento proces se nazýval „*Interregnum*“. Podle Livia trvalo Interregnum rok a bylo svým způsobem mezidobím, po kterém následovaly volby na společném shromáždění patricijů a plebejů. Z pramenů není jasné, zda lid prohlásil za krále jediného kandidáta předem vybraného patriciji, nebo mu byla dána svobodná volba. Krátce po zvolení král vyhlásil „*lex curiata de imperio*“, kterým byla králi dána nejvyšší pravomoc „*Imperium*“. Ta zahrnovala výše zmíněné nejvyšší pravomoci soudní, vojenské a kněžské. Když takový zákon ratifikoval senát, celá volba byla u konce. S odkazem na Liviovo dílo ale nutno zmínit, že ne vždy tomu tak bylo. Servius Tullius se například „nesvěřil „otcům“, nýbrž po Tarquiově pohřbu se obrátil na lid, aby o něm rozhodl, na jeho rozkaz se ujal vlády a vydal kurijní zákon o své moci.“⁷⁹

Mezi nejvýznamnější královské funkce patřil titul nejvyššího kněze. Král byl vnímán jako mezičlánek mezi bohy a lidmi. Jeho pravomocí bylo vykonávání auspicií společně s Augury. Tato pravomoc byla králům svěřena senátem. Ti ji drželi během života a po smrti se pravomoc vracela zpátky na senát (*auspicia ad patres redierunt* – Auspicie se vrací k Otcům). Z toho vyplývá, že nejvyšším ochráncem auspicií byl senát a král byl pouze jejich vykonavatelem.⁸⁰ Tím se zajistila kontinuita vztahu lidí s bohy a nemohlo tak dojít ke znepřátelení si bohů.

S náboženskou funkcí úzce souvisela i moc soudní a vojenská. S pravomocí „*Imperium*“ přicházela moc rozhodovat nad životem a smrtí všech římských občanů. Ta byla dána králi Romulovi samotnými bohy při založení města a ten je pomocí Auspicií žádal o radu při soudních sporech. Vojenství a mezinárodní politika se nemohly provádět bez řádných obřadů z rituálu fetiálního (*ius fetiale*). Ty

⁷⁷ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

⁷⁸ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

⁷⁹ Livius T., Dějiny od založení města. svazek I. Praha: Svoboda 1971

⁸⁰ Cornell, T.J. The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 507 p. ISBN 04-150-1595-2.

vykonávali „*Fetialové*“.⁸¹ V době války zastával král funkci nejvyššího velitele a vedl osobně armádu do války v jejím čele.

Důležitým rysem v Římské monarchii byl fakt, že většina římských králů byli cizinci. Doslova to platí o Numovi a Tarquiniovi Priscovi. První jmenovaný byl Sabin, Tarquinius byl původem napůl Řek, napůl Etrusk. Dalším zajímavým faktem je, že králové nebyli z patricijských rodů. Zmiňme oba dva výše jmenované přistěhovalce a navíc Servia Tullia. Všechny královské rody byly plebejské (Marciliové, Hostiliové, Tulliové), zatímco nejvýznamnější patricijské rody (Corneliové, Manliové, Fabiové, Aemiliové, Claudiové, Valeriové) neměli krále žádného. To naznačuje pravidlo, že králové Říma museli být cizinci a členové aristokracie nebyli volitelní.⁸²

Původně králové sídlili v Římě na Kapitolu ve starobylé svatyni zvané „*Regia*“⁸³, kterou sdíleli s bohem Marsem a bohyní úrody jménem „*Ops Consivia*“. Tak to alespoň popisuje Dionýsos z Hallikarnassu. I pozdější dějepisci se shodnou na tom, že v Římě vládli původně králové. Před Etrusky seděli na trůně pravděpodobně čtyři králové z původních Latinských nebo Sabinských kmenů. Tato čtveřice je ovšem z dnešního pohledu dosti nejasná, ba dokonce fiktivní. Především domnělý zakladatel Říma Romulus⁸⁴. Římských králů bylo sedm, respektive osm. Prameny se rozcházejí u posledního jména.⁸⁵ Byli to Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Marcius, Lucius Tarquinius Priscus, Servius Tullius, Lucius Tarquinius Superbus a Lars Porsenna. Právě u Porsenny se prameny liší. Livius uvádí, že když byl Tarquinius Superbus roku 510 př.n.l. vyhnán z Říma, uchýlil se do města Clusia, kde vládl Porsenna. Ten vytáhl s několikatisícovou armádou proti Římu. Hrdinní Římané se ale ubránili a Porsenna odtáhl. Jiné prameny uvádějí, že Porsenna Řím dobyl a zakázal Římanům používat železné nástroje na něco jiného než zemědělství. Současní historikové se kloní spíše k verzi dobytí a zmocnění Říma na krátký čas Porsennou. Římské legendy měly tuto hanbu pro Řím zakrýt. Tak či

⁸¹ Fetiales bylo kněžské kolegium činné především v mezinárodních stycích. Při uzavírání smluv, vypovídání války, uzavírání míru. Kolegium se skládala z dvaceti původně pouze patrunských členů. Vznik kolegia se přičítá králi Numovi nebo Anku Martiovi.

⁸² Cornell, T.J. *The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars* (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 507 p. ISBN 04-150-1595-2.

⁸³ od slova *rex*. Slovo *Regia* ukazuje na to, že Řím byl monarchií.

⁸⁴ v překladu prostě „muž Říma“

⁸⁵ Grant M. *Dějiny antického Říma*. 1. vyd. v ČJ. Překlad Alena Jindrová. Praha: BB art, 1999, 472 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-725-7009-9.

tak, poslední král byl z Říma vyhnán kolem roku 500 př.n.l. a Římský stát se stal republikou.

5.2. Senát jako poradní orgán

Legendární založení Říma se připisuje bájnému Romulovi, který podle tradice jmenoval sto Otců, aby v novém poradním orgánu krále reprezentovali zájmy svých rodů.⁸⁶ Z tradice pochází tedy fakt, že senát byl mocenskou institucí sdružující římskou aristokracii od počátku dějin, přes republikánské zřízení až do doby císařské. Pozdějším rozšiřováním obce se rozrůstal i senát. Od samého počátku, alespoň podle pozdějších zpráv, byl Řím rozdělen do tří tribuí (tribus), neboli kmenů. Tyto tribus se pak dále dělily do deseti kurií (curia), sdružení několika kmenů nebo skupin rodin. Taková organizace fungovala i v jiných latinských městech a etruských obcích. Právě na těchto tribuích a kuriích, byl založen nejstarší senát, který lze uznat z podložených faktů. Skládal se ze tří set členů. Po deseti členech z každé kurie, čili stovky z každého kmene. Senátory vybíral král ze stařešinů kmene (Patres familias).⁸⁷

Senát připravoval jednání lidových shromáždění, potvrzoval zvolení krále, potvrzoval mu jeho moc „*imperium*“, působil jako jeho poradní sbor, vedl běžnou správu záležitostí římské pospolitosti. Nejspíše spravoval spolu s králem státní pokladnu.⁸⁸ Důležitou rolí bylo náboženství. Jak již bylo zmíněno v předchozí podkapitole, senát propůjčoval králi pravomoc vykonávat Auspicie, která se mu po králově smrti opět navracela a byla propůjčována místokrálům střídajícím se při výkonu královských pravomocí po pěti dnech.

Bohužel z pramenů se o působnosti senátu v době královské příliš mnoho nedovídáme. Kromě jasného faktu, že senát působil jako poradní orgán krále. Senát se scházel pouze na příkaz krále a rozhodoval o věcech, které mu byly králem předloženy.⁸⁹ Ovšem senátu určitě nelze upřít významný podíl na veřejné moci z důvodu, že v něm zasedali ti nejdůležitější a nejvlivnější představitelé významných rodů. Nasvědčovala tomu moc senátu volit nového krále, provádět královny

⁸⁶ Livius T., Dějiny od založení města. svazek I. Praha: Svoboda 1971

⁸⁷ Grant M. Dějiny antického Říma. 1. vyd. v ČJ. Překlad Alena Jindrová. Praha: BB art, 1999, 472 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-725-7009-9.

⁸⁸ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

⁸⁹ Dionysius of a Halicarnassus, With an English transl. by Earnest CARY. The Roman antiquities: Cambridge, Mass. [u.a.]: Harvard Univ. Press, 1990, v. Music. ISBN 978-067-4993-525.

pravomoci v době interregnum a vykonávání náboženských obřadů Auspicií. Těžko soudit jak byli senátoři do svého úřadu voleni, ale lze předpokládat, že již tenkrát se uplatňoval výměnný systém hmotných i nehmotných statků, neboli „něco za něco“, či prostě a jednoduše korupce. Lze totiž zpochybnit, že rodů bylo skutečně přesně tři sta.

Víme přesně, že senát se skládal z „*Otců*“ a „*Zapsaných*“ jak to ve svém díle píše Titus Livius: „Do senátu byli voláni ti, kteří byli již rodem otci, a ti, kteří byli nově zapsáni.“⁹⁰ Livius k tomu dopisuje, že se tak stalo pro zlepšení vztahů obyvatel s Otcí. Nelze však dohledat, zda význam slova „Zapsaní“ znamená, plebejové, nebo jsou to mladí Patricijové. Lze se ale domnívat, že toto dělení pochází až z doby rané republiky, kdy byli podle tradice do senátu značně ztenčeného vraždami Tarquinia Superba povoláni členové jezdeckého stavu (*Equites*).

Nacházejí se zde i teorie, které tvrdí, že senát měl v době královské podstatně volnější formu a sestával se především z náčelníků rodového zřízení.⁹¹

5.3. Lidové shromáždění (*comitia curiata*)

Lidové shromáždění v době královské bylo založeno na rodovém principu. Vytvářeli se tzv. kurie tvořící organizační jednotky. Tribus (kmen) měl takových kurií deset. Každá ze tří tribuí mohla odpovídat etnickému složení římského státu. To však není jisté a proto se přikloníme raději k výkladu druhému a to tomu, že jednotlivé tribus byli městské části a tudíž lze říci, že lidové shromáždění fungovalo i na principu teritoriálním. Takové rozdělení do tří celků mělo pravděpodobně v první řadě usnadnit vojenské odvody a vybírání daní.⁹² Všechny kurie se scházely a tvořily tak nejstarší kurijní sněm, jaký Řím měl.

Na tomto nejstarším lidovém shromáždění rozhodovala nadpoloviční většina hlasů. Každá kurie vlastnila takový hlas jeden. Pro přijetí jakéhokoliv návrhu tedy stačilo, aby s ním souhlasilo estnáct kurií. Hlasování probíhalo nadvakrát. Nejdříve

⁹⁰ Livius T., Dějiny od založení města. svazek I. Praha: Svoboda 1971

⁹¹ Cornell, T.J. The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 507 p. ISBN 04-150-1595-2.

⁹² Grant M. Dějiny antického Říma. 1. vyd. v ČJ. Překlad Alena Jindrová. Praha: BB art, 1999, 472 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-725-7009-9.

uvnitř kurie a potom v plénu za celou kurii, kde došlo buď k přijetí, nebo odmítnutí návrhu. Diskuze nebyla možná, jelikož zde chyběl jakýkoliv legislativní proces.

Shromáždění svolával král za pomoci svých hlasatelů a to ústně. Shromáždění začínalo za úsvitu a trvalo nejdéle do západu slunce. Hned na počátku byly konány náboženské rituály a obřady aby byla zjištěna vůle bohů. Pak byl předčítán návrh předložený králem. Lidové shromáždění nemělo vlastní iniciativu. Jednání mohlo být kdykoliv přerušeno nebo odročeno podle volného uvážení krále, a to i například z vůle bohů (začalo pršet atd.). Pravidel se tak dalo snadno zneužívat. Vládnoucí třída mohla mařit přijetí usnesení, jež jí nebyla příjemná. Pokud už takové usnesení prošlo a mělo trvat po delší dobu, vyžadovalo potvrzení senátu. Pravomoc tak byla silně omezena a vládnoucí vrstva usnesení shromáždění snadno obcházela a sabotovala. Vliv lidových shromáždění se zvedá až za republiky, kdy hlavně comitia plebis tributa hrála významnou politickou úlohu.⁹³

Mezi pravomoci kuriijního shromáždění patřilo přijímání svéprávného občana do cizího rodu (arrogatio), přijímání cizích, neřímských rodin do kurií a patriciátu (cooptatio) nebo do kurií a plebity (adlectio), volba krále, udělování nejvyšší moci zákonem (lege curiata de imperio).⁹⁴ Při arrogaci přecházel arrogovaný do rodiny arrogátovy se všemi osobami jemu podřízenými i se svým veškerým rodinným majetkem. Stal se tak z osoby sui iuris osobou alieni iuris. Nejvýznamnějším a nejznámějším je přestup Appia Claudia z jednoho z nejvýznamnějších patricijských rodů do nevýznamného plebejského rodu Fonteů. Učinil tak za účelem stát se tribunem lidu. Chtěl vykonávat funkci, která byla všem patricijům zapovězena.

„System kurií tvořil také základ nejprimitivnější vojenské organizace Říma. Tu představovala armáda neboli legie (legio) skládající se ze tří tisíc pěších a tří set jízdních vojáků, to znamená, že každá tribus dodávala po tisícovce pěšáků a stovce jízdních neboli každá kurie sto pěších a deset jezdců.“⁹⁵

⁹³ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

⁹⁴ Balík S. a S. Balík. Právní dějiny evropských zemí a USA: (stručný nástin). 3. rozš. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2005, 247 s. Právnícké učebnice (Aleš Čeněk). ISBN 80-868-9820-2.

⁹⁵ Grant M. Dějiny antického Říma. 1. vyd. v ČJ. Překlad Alena Jindrová. Praha: BB art, 1999, 472 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-725-7009-9. S. 35

6. Složení římského obyvatelstva

6.1. *Občané, římské občanství*

Populus Romanus, neboli římský národ tvořili svobodní obyvatelé města. Od počátku jej tvořily staré patricijské rody, které požívaly všechna občanská práva a privilegia (ius civile) a plebejové - k Římu připojení porobení obyvatelé především z latinských kmenů, kteří byli svobodnými občany, ovšem chyběla jim politická práva. Tímto problémem se ale budeme zabývat až v podkapitole 6.4.. Jejich práva však převyšovala práva cizinců, otroků a žen.⁹⁶

Občanství se dalo získat buď narozením, nebo udělením. Automaticky bylo uděleno každému dítěti narozenému v zákonném manželství mezi římskými občany (matrimonium). Děti takto narozené získávaly příslušnost podle otce. Děti narozené mimo zákonné manželství následovaly status své matky. V případě adopce, tolik oblíbené mezi patriciji k zachování rodové linie (např. Caesar - Octavianus) se postupovalo jako v případě matrimonia. Otroků propuštěným na svobodu byla udělována forma občanství, i když omezená a stále podléhali svým předchozím pánům, kteří vůči nim vystupovali jako patroni. Římské občanství bylo upíráno dětem legionářů, kteří ještě neukončili vojenskou službu a nemohli tak uzavřít sňatek. Občanství se dalo i koupit, ale pro většinu bylo příliš drahé.

Mezi nejvýznamnější soukromá a veřejná práva patřilo vstupovat do zákonného manželství (ius conubii)⁹⁷, právo vlastnit majetek, právo zastávat veřejné a kněžské úřady (ius honorum, ius sacrorum)⁹⁸, hájit se před řádným soudem, nebýt mučen, uzavírat legální smlouvy, tedy vstupovat do závazkových vztahů (ius commercii). Občané měli i právo zúčastnit se a hlasovat na lidových shromážděních.⁹⁹ Římané nemohli být odsouzeni k trestu smrti. Jedinou výjimkou bylo usvědčení z velezrady. Na to doplatil například Spurius Cassius, který navrhl po míru s Latiny zákon o rozdělení půdy, nebo Spurius Maelius, který podporoval

⁹⁶ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

⁹⁷ což ale bylo zprvu zakázáno mezi členy rozdílných tříd.

⁹⁸ tyto úřady nesměli zastávat plebejové. Bylo jim to umožněno až po delší době a rozbrojích mezi patriciji a plebeji.

⁹⁹ Kincel J., V. Urfus a M. Skřejpek. Římské právo. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5.

nejchudší plebeje a rozdával jim chléb za peníze ze státní kasy. Tyto popravy lze připisovat boji patricijů s plebeji, ale oba byli odsouzeni pro pokus o nastolení tyranidy. Stejně tak měl být popraven i Marcus Manlius Capitolinus. Jenže byl ještě před popravou pro jistotu zavražděn.¹⁰⁰

Povinností římských občanů byla vojenská služba v legiích. Povinováni byli též k placení daní a dostavení se ke sčítání lidu.

6.2. *Otroci*

Existence otroctví a jeho právní úprava je nepochybně nejcharakterističtějším rysem římského práva. Římské právo bylo nejvyspělejším otrokářským právem celého starověku. Postupně se propracovalo k dokonalé charakteristice otroka jako věci, jako objektu práva, jako člověka totálně zbaveného právní subjektivity. „*Servi pro nullis habentur*“ (Otroci se nepovažují za nic).¹⁰¹

„V dějinách římského práva se setkáváme s otroctvím několika druhů. Od narození, s válečným a jemu podobným otroctvím, s otroctvím trestním a smluvním. Způsoby vzniku otrokářské moci nad daným člověkem se dělily na způsoby podle práva národů a podle občanského práva. Mezi způsoby, jak se někdo mohl stát otrokem z hlediska občanského práva, byly zejména prodej do ciziny a za řeku Tiber. To svědčí o nepatrném územním rozsahu římského státu.“¹⁰²

Z královské doby se nám bohužel nedochovalo příliš mnoho pramenů. Jisté ale je, že otroků nebylo tolik, protože pocházeli nejčastěji z řad vojenských zajatců. K nárůstu počtu došlo až po Panských válkách. Zvyšování počtu mělo za následek přerod práce vykonávané svobodnými občany na otroky. To se odrazilo i v ekonomice, jelikož práce svobodných byla na rozdíl od práce otrocké placená. Menší počet otroků v době královské jim přinášel určité výhody a společenské postavení. V nejstarších pramenech se mluví o patriarchálních otrocích, jejichž subjektivita nebyla ještě zcela potlačena. Otroek je stále ještě člověk, i když méněcenný, přímo podřízený moci svého pána ale ne úplně v bezpráví. Otroek byl členem rodiny a v její hierarchii byl prakticky ve stejném postavení, jako členové

¹⁰⁰ Zamarovský V., Dějiny psané Římem. Praha: Mladá fronta 1967.

¹⁰¹ Kincl J., V. Urfus a M. Skřejpek. Římské právo. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5.

¹⁰² Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

rodiny podřízeni *Pater familias*. Otroci měli též ještě rodinu a respektovaly se jeho příbuzenské vztahy. Dalším častým vznikem otroctví doloženým jenom pro nejstarší období bylo dlužní otroctví. Je popsáno v zákoně dvanácti desek¹⁰³ – Každý dlužník, který není schopen splácet svému věřiteli, mu propadá svou osobou. Věřitel jej může usmrtit nebo prodat (do ciziny, za Tiberu) jako otroka. To se ovšem změnilo zákonem Poeteliiovým z roku 326 př.n.l., kdy římský občan ručil za své dluhy pouze majetkem, nikoliv osobou. To ovšem nic nemění na faktu, že do té doby to byla naprosto běžná věc a platila po celou dobu království i v rané republice.

Je zřejmé, že otroci nepožívali žádnou přímou právní ochranu. Byl-li otrok chráněn, pak jenom přes svého pána jako majetek. Usmrcení otroka se rovnalo zničení cizí věci.

Otroctví končilo buď smrtí otroka, nebo propuštěním, čímž se z otroka stával „*propuštěnec (libertinus)*“. Jako takový měl omezená práva, oproti občanům plnoprávným. Nemohl být zvolen do úřadů, protože mu chybělo *ius honorum*, nesměl se oženit za plnoprávného občana. Úplně nevymizel ani vztah bývalého pána a propuštěnce. Vznikala podoba patronátu. Propuštěnec musel svého pána ctít, musel mu pomáhat. Pán měl po něm výlučné dědické právo. Typická byla kárná moc pána nad propuštěncem, která zahrnovala v královské době i trest smrti. Propuštění byl formální akt a měl tři formy. Propuštění pomocí hůlky před soudním úředníkem, což byl akt v podobě fingovaného procesu. Příliš zdlouhavý a proto málo používaný. Dále pak zápisem otroka do seznamu svobodných, občanů římských. Poslední možností bylo propuštění otroka v poslední vůli. Muselo tak být učiněno latinsky a rozkazovacím způsobem.¹⁰⁴

6.3. Cizinci

„Římské právo bylo v počátečních stádiích svého vývoje národním právem kmenových svazů, usazených v oblasti Latia. Proto chránilo a zavazovalo jen ty, kdo byli příslušníky římské obce (*civitas Romana*), cizinci žádná práva neměli a mít nemohli. Dokazuje to i skutečnost, že zpočátku byli cizinci nazýváni „*hostes*

¹⁰³ nejstarší kodifikace římského práva z poloviny 5. století př. n. l. Jednalo se o dvanáct bronzových desek, které byly vystaveny na Foru Romanu.

¹⁰⁴ Kincl J., V. Urfus a M. Skřejpek. Římské právo. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. s. 57.

(*nepřátelé*)“. Teprve postupnou konsolidací poměrů se objevil název „*peregrini*“, tj. lidé přespolní, „*per agros venuti*“.¹⁰⁵ Cizinci tedy nebyli chráněni právem *ius civile* jako plnoprávní římský občané. Nemohli například nabývat majetek do *quiritského* vlastnictví. Ačkoli nepožívali římského práva, nežili cizinci v Římě v bezpráví. Uplatňovala se zásada *personalit*y práva a cizinci tak užívali právo svého domovského státu. Cizinci tak mohli činit vše podle svého práva, ale nemohli se domáhat práva římského stejně tak jako se Římané nemohli domáhat svých občanských práv na věcech uzavřených podle cizího práva.¹⁰⁶

S postupným vývojem obchodu a rozmachem Říma bylo potřeba rozšířit některá práva i na cizince. Tak se na cizince začalo převádět *ius commercii* a *connubium*. Nejdříve je dostali Latini *prisci* (staří Latinové), obyvatelé *Latia*, kteří žili v těsné blízkosti Říma. Pro tyto specifické cizince dokonce platilo, že pokud se natrvalo usadí v Římě, nabudou bez dalšího římského občanství. Jenom *ius commercii* dostávali Latini *coloniarii*, což byli obyvatelé kolonií, které Římané spolu s Latiny zakládali v Itálii. Tato práva „*ius Latii*“ nabývali i občané některých důležitých zámořských kolonií, ovšem občané většiny z těchto kolonií vůbec římské občanství neměli a byli tak vyloučeni z národního civilního práva. K uspořádání vztahů mezi Římany a obyvateli provincií sloužily zvláštní právní normy zvané *ius gentium* (právo národů). V podstatě se jednalo o občanství druhé kategorie, které zahrnovalo pouze některá příslušející oprávnění, která náležela římským občanům. Jeho držitelé proto nesměli sloužit v legiích, účastnit se voleb v Římě nebo povýšit do jezdeckého či senátorského stavu.¹⁰⁷ Spory mezi Římany a *peregriny* na území Říma donutily stát vytvořit pro potřeby všech nový úřad. Od roku 242 př.n.l. byl proto rozšířen úřad *préтора* na dva členy. Ten druhý se zabýval právě danou problematikou cizinců a byl obvykle nazýván „*preator peregrinus*“.¹⁰⁸

Občanství před založením Říma bylo chápáno jen jako určité kmenové výsady, spojené s vykonáváním náboženských obřadů. Poté, co došlo ke vzniku římského státu, který dokázal občanská práva prosadit a garantovat, začal se institut občanství stále více politizovat a získávat na své univerzálnosti. Římané dokázali v

¹⁰⁵ Kincl J., V. Urfus a M. Skřejpek. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. s. 57.

¹⁰⁶ Tureček J. a kol., *Světové dějiny státu a práva ve starověku*. Praha: Orbis 1963, 637 s.

¹⁰⁷ Kincl J., V. Urfus a M. Skřejpek. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5.

¹⁰⁸ Tureček J. a kol., *Světové dějiny státu a práva ve starověku*. Praha: Orbis 1963, 637 s.

průběhu své historie občanství mistrně využít v zahraniční politice a kontrolou nad dobytým územím. Zatímco běžná praxe té doby byla po vítězném boji poražený kmen nebo městský stát vyplenit a jeho obyvatelstvo zotročit, tak Římané poraženým často ponechali právo spravovat si nadále, i když pod dohledem římských správců, své interní záležitosti. Příslib podílu na výhodách plynoucích z římského občanství přiměl poražené národy působit ku prospěchu římské moci a odradil je tak od usilování o svržení římské nadvlády. Tímto způsobem Řím postupně vytvořil široký okruh vazalských států, kterým na základě různých kritérií a zásluh uděloval římské občanství. To bylo jedním z nejefektivnějších politických prostředků a originální politickou myšlenkou, neboť představoval jednu ze základních příčin římského úspěchu a byl podstatným krokem k romanizaci.¹⁰⁹

6.4. *Patriciové x plebejci*

Svobodné obyvatelstvo se v už v době královské dělilo na potomky urozených otců, tzv. patricije, kteří byli plnoprávními občany, a na plebeje s omezenými občanskými právy. Rozdíly mezi nimi ale neměli v době královské tak vyhraněný charakter a projeví se v celé míře až v době rané republiky. Patricijové byli nejspíše nejstaršími obyvateli na území Říma. Tvořili úzkou aristokratickou skupinu čerpající svoje bohatství především z vlastnictví půdy, kterou zabrali v prvopočátcích, což bylo v době raného Říma nejdůležitějším a největším zdrojem příjmů. Z jejich řad se následovně rekrutovali členové senátu a kněžských kolegií. Pouze oni zastupovali krále v mezidobí a vykonávali auspicie, což jim dávalo obrovskou politickou moc. Řady důstojníků v armádě tvořili též výhradně patricijové. Plebejci naproti tomu tvořili většinu římského obyvatelstva, která nepatřila mezi aristokracii. Jednalo se o částečně privilegované obyvatelstvo bez faktické moci, mezi něž se řadili například farmáři a řemeslníci.

Podle tradice rozdělil římské obyvatelstvo na patricije a plebeje už Romulus.¹¹⁰ To je však z dnešního hlediska málo pravděpodobné i vzhledem

¹⁰⁹ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

¹¹⁰ „Zvolí sto senátorů, buď že ten počet byl dostatečný, anebo že bylo jenom sto takových lidí, kteří by mohli být za otce zvoleni. Nazváni byli patres, tj. otcové – název plynul z jejich důstojnosti – a jejich potomstvo dostalo jméno patricijové. Livius T., *Dějiny od založení města. svazek I. Praha: Svoboda 1971*

k otázce skutečnosti Romula a dnešní historikové se k tomu nekloní. Spíše se jednalo o postupnou majetkovou diferenciaci rodů způsobenou vlastnictvím půdy a silnějším historickým postavením.

„Ačkoli rozdělení římského obyvatelstva podle majetkových tříd a územních tribuí zahrnulo plebeje mezi „populus Romanus“, plné rovnoprávnosti s patriciji dosaženo nebylo. Plebejové se sice mohli účastnit jednání na lidovém shromáždění, ale chybělo jim *ius honorum*, tedy nesměli obsazovat vysoké státní úřady. To zůstalo vyhrazeno pouze pro patricije, čímž i nadále tvořili privilegovanou vrstvu obyvatelstva. Nutno dodat, že většina plebejů ani neměla zájem o vykonávání úřadů, protože se jednalo o čestné neplacené tituly. Aby nedošlo k míchání obou skupin, patricijské rody se uzavíraly navenek zákazem sňatků mezi patriciji a plebeji. Počet plebejů však neustále vzrůstal a nastávala u nich majetková diferenciacie. Začaly se tvořit řady zámožných plebejů (obchodníků, lichvářů, či držitelů půdy) a vrstva chudého obyvatelstva. Zámožní plebejové se názorově přiblížili patricijům a dostávali se ojedinele do vysokých úřadů díky bohatství a podpoře chudého obyvatelstva, jemuž byli patricijové stále trnem v oku.“¹¹¹

Existence rodových výsad se v Římě projevovala v několika směrech. Jen vlivní patricijové měli dostatek prostředků, aby se stali příslušníky první majetkové třídy. To je sice zavazovalo k největší vojenské povinnosti, ale stejně tak se stávali rozhodující složkou ve státním uspořádání. Účast nižších tříd na shromážděních tak měla pouze formální účel.

Plebejové usilovali o stejná politická práva, jakými disponovala aristokracie. Ta se je ovšem snažila udržet v podřízeném postavení a uchovat si mocenská privilegia po co možná nejdělsí dobu. V době rané republiky tak docházelo k řadě konfliktů mezi oběma tábory. Plebejové si postupem času vybudovali v Římě pevnou organizaci a vymáhali své požadavky. Zvolili si své vlastní úředníky a své stavovské shromáždění organizované podle místních tribuí, tzv. *tributní plebejské shromáždění*. Patricijové zpočátku plebejské úřady neuznávali, ale moc plebejů sílila a nakonec s ní i patricijové museli počítat. V ostrých názorových výměnách dovedli plebejové patricije k ústupkům a město tak ztrácelo svůj výlučný patricijský ráz. Plebejové se uchýlili i ke krajnímu nátlaku a jejich prostředkem k tomu se staly tzv. *plebejské*

¹¹¹ Tureček J. a kol., *Světové dějiny státu a práva ve starověku*. Praha: Orbis 1963, 637 s. S. 200-201.

secese. Ty se udály celkem tři. Jednalo se o odchod plebejů z Říma. Ti hrozili, že se úplně odtrhnou od města a založí si své vlastní.¹¹² Jak píše Livius, první z těchto secesí se udála r. 494 př.n.l. Tehdy odešlo pouze plebejské vojsko, když se jej konzulové chtěli zbavit a vyvést legie z města pod záminkou nové války, kterou rozpoutali Aequové. Plebejové ale jejich čin odhalili a vojsko odtáhlo pouze na Svatou horu, kde se obehňalo naspem a vyčkávalo. Ve městě nastalo zděšení. Patricijové se báli zbylých obyvatel města, ti zase patricijů, že na nich budou páchat násilnosti. Problémem bylo i neposlušné vojsko, které se zatím chovalo klidně, ale nikdo nevěděl, kdy mu dojde trpělivost. Proto byl z Říma vyslán ctihodný Meneius Agrippa, aby přivedl vojáky zpět. Tomu se to podařilo, ale vojáci si vynutili beztrestnost pro všechny zúčastněné, odpuštění všech dluhů i s úroky, které plebejové měli vůči patricijům a zřízení nového úřadu tribun plebis (tribun lidu) s neobyčejně širokou pravomocí.¹¹³

Sílící tlak bohatých plebejů a sociální neudržitelnost vzniklá velkým nárůstem počtu plebejů a stagnujícím počtem patricijů vedla až k úplnému zrovnoprávnění plebejů s aristokraty. Plebejské shromáždění od té doby svolávali právě tribuni lidu a získalo na své vážnosti. Hlavním posláním tribunů lidu bylo chránit plebeje před patricijí pomocí práva *ius auxilii* a *ius intercessionis*, kterým mohli rušit jakékoliv rozhodnutí jakéhokoli magisterského úřadu kromě diktátorových rozhodnutí. Takzvané právo veta. Ani právo *ius honorum* nevydrželo patricijům věčně. Roku 449 př.n.l. si plebejové připsali další vítězství v podobě zákona dvanácti desek a od roku 367 př.n.l. byl vždy jedním z konsulů plebejec.¹¹⁴ Z politického vítězství plebejů nejvíce profitovali především příslušníci nejmajetnějších plebejských vrstev. Politická moc se stala doménou bohatých plebejů a patricijů, kteří se dívali na nejdůležitější politické funkce jako na své výsadní právo. Tím se vytvořila privilegovaná patricijsko-plebejská úřední honorace, která se označovala jako „*nobilita*“.¹¹⁵ Tato nová honorace měla zájem na tom, aby se vedoucí politická moc udržovala v rukou co nejmenšího okruhu lidí a snažila se, aby do úřadu konzulů byli

¹¹² Pečírka J. a kol., Dějiny pravěku a starověku II. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989.

¹¹³ Zamarovský V., Dějiny psané Římem. Praha: Mladá fronta 1967.

¹¹⁴ Kincl J., V. Urfus a M. Skřejpek. Římské právo. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5.

¹¹⁵ od latinského výrazu *nobilis* - vznešený

vybírání především a pouze její členové. Slavili tím úspěch opírajíce se především o pozemkový majetek a římský senát, jež byl *nobilitě* nejvyšším politickým mluvčím.

6.5. Patroni a klienti

„Nepochybně už do doby královské spadá vznik klientely, v níž někteří historikové a badatelé spatřují jeden z nejstarších projevů sociální diferenciaci v archaickém Římě.“¹¹⁶ Struktura římské společnosti se skládala z patronů a na nich závislých klientů. Klientem byl povětšinou svobodný člověk, který se svěřil pod patronaci jiného, a za to se mu od něj dostávalo ochrany. Mohl jím být jak římský občan, tak i cizinec, který po usazení v Římě nedisponoval žádnými právy.

Patron svého klienta chránil, poskytoval mu pomoc, pokud o ni klient požádal, zastupoval ho u soudu, nebo mu pomáhal finančně. Na oplátku klient svého patrona ctil, pomáhal mu ve veřejném životě a všelijak podporoval patronovi zájmy. Klientela byla k vidění i v jiných státech, ale v Římě se vyznačovala svou pečlivostí a trvalostí. Byla totiž dědičná. Jeden patron měl pod svou správou několik klientů. Klientela je i jedním z důvodů, proč sněm v Římě nikdy nedosáhl demokratického zřízení. Bohatí patroni nejenže disponovali značnou politickou mocí, ale navíc pod sebou měli své klienty, kteří ač sami k bohaté vrstvě nepatřili, museli je podporovat ve volbách do státních úřadů svými hlasy.

Pouto mezi patronem a klientem ale mělo svoje světlé stránky i pro klienty, kteří se tak účastnili politického života, naskýtal se jim pocit bezpečí a dával jejich životu smysl. Toto pouto se vyznačovalo silným citovým i emocionálním vztahem. Klient byl považován za širšího člena patronovy rodiny. Patron dokonce musel dávat svým klientům přednost před nepokrevními příbuznými. Každý patron, který šidil svého klienta byl odsouzen a zavržen. Institut klientely dosahoval skoro až nábožné síly, kterou získával dlouholetými a uznávanými zvyklostmi. Především pak hlavním rysem „*Fides*“, vzájemnou důvěrou a věností. Klient měl povinnou úctu ke svému patronovi stejně jako ke svým rodičům, bohům a vlasti.¹¹⁷

¹¹⁶ Pečírka J. a kol., Dějiny pravěku a starověku II. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989. s.634.

¹¹⁷ Grant M. Dějiny antického Říma. 1. vyd. v ČJ. Překlad Alena Jindrová. Praha: BB art, 1999, 472 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-725-7009-9.

Bylo by chybou vykládat si institut klientely jako institut vykořisťovací. Patroni a klienti si poskytovali vzájemnou pomoc a žili de facto v symbióze. Klient prostřednictvím vlivu svého patrona získával společenskou prestiž a patronova vážnost ve společnosti zase narůstala s počtem klientů. Tak se ve vztahu mezi patrony a klienty odráží základní rozdělení římské společnosti na patricije a plebeje.

7. Reformy Servia Tullia

Osoba Servia Tullia je v římských dějinách opředena nejedním tajemstvím, ale antičtí autoři se o něm zmiňují velice hojně a veleb ho jako největšího římského krále.

Livius popisuje už jeho mládí jako božské, kdy mu ve spánku vzplanula hlava božským ohněm jako znamení jeho budoucích velkých činů. Ani on si však není jistý jeho původem. Byl buďto synem palácové otrokyně, původem Latin, nebo synem Corniculského knížete Servia Tullia, jehož žena byla poznána mezi zajatkyněmi a ušetřena otrocké práce královnou Tanaquil pro její urozený původ po dobytí města Cornicula Římany. Tato žena porodila v královském paláci a mladý Servius byl vychováván v lásce a úctě samotným králem Priscem.¹¹⁸ Toto ovšem zpochybňuje už v Antice císař Claudius, který jej ztotožnil s etruským hrdinou Mastarnou. Ten podle etruské tradice dobyl Řím jako šlechtic z města Vulci spolu s bratry Vibenny a usadil se na pahorku Caelius (pojmenovaný po jednom z bratrů Vibennů). Sám bez zvolení senátem se pasoval na krále. K této verzi se přiklání i nalezené nástěnné fresky v hrobce poblíž města Vulci, znázorňující vítězství Mastrany a Vibennů nad Římem.

Ať tak či tak, Serviu Tulliovi se připisuje mnoho blahodárných činů ku prospěchu Říma. Sevius byl nejen úspěšným vojevůdcem, ale také a především vynikajícím zákonodárcem, reformátorem a stavitelem. Antičtí historikové vyzdvihují v jeho kariéře především zavedení politických, vojenských a dalších reforem (údajně vydal přes padesát zákonů) a výstavbu svatyně bohyně Diany na Aventinu a výstavbu mohutných hradeb.¹¹⁹ Kromě faktu, že byl šestým králem na římském trůně (i to je sporné), ale nelze dokázat nic. Přinejmenším stavba hradeb je dosti rozporuplná, protože ač nesou jméno Serviovy hradby, tak byly vystavěny až kolem roku 378 př.n.l. po vpádu Galů do Říma. Serviovi však lze přisvojit vybudování severního hliněného valu vysokého přes osm metrů, který byl vystavěn

¹¹⁸ Livius T., Dějiny od založení města. svazek I. Praha: Svoboda 1971

¹¹⁹ Cornell, T.J. The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 507 p. ISBN 04-150-1595-2.

někdy v 6. stol.př.n.l.¹²⁰ Přikláním se ke stejnému názoru jako většina dnešních historiků, že reformy vznikly postupem času nezávisle na jedné osobě.

K osobě Servia Tullia se tedy objevuje mnoho názorů, jak tomu bývá u tak starých dějin, jejichž poznání čerpáme z mytologie. Je ale nezpochybnitelné, že právě v té době byl dovršen přechod od rodového zřízení ke státu. Řím se touto reformou vnitřně upevnil a dosáhl postupně vedoucího postavení v Latii. Nová ústava se zachovanými prvky vojenské demokracie významně přispěla k tomu, aby Řím nezdegeneroval v bezvýznamnou monarchii.¹²¹ Nás nezajímá až tak osoba bájného krále jako právě jemu připisované činy.

7.1. Reformy podle antických autorů

Nejvýznamnějšími autory, kteří se zabývali činy Servia Tullia byli Titus Livius a Dionýsios z Halikarnassu. Zaměříme se tedy především na tyto dva. Podle legend ustanovil Servius Tullius Censur (soudba majetku), podle něhož byly povinnosti jak v míru, tak ve válce plněny podle majetku, nikoli již podle počtu hlav. Na základě censu pak vyznačil třídy a centurie¹²². Celá římská společnost se od té doby dělila na pět majetkových tříd.¹²³ Každá třída se následně dělila na rozdílný počet centurií, které musela opatřit výzbrojí. Centurie se pak ještě rozdělovala rovnoměrně na juniores (17-45 let) a seniores (46-60 let). Juniores (mladší) byli posíláni bojovat do pole a seniores (starší) byli určeni k bránění města. Do první třídy zařadil Servius ty nejmajetnější občany, jejichž majetek činil nejméně 100.000 assů.¹²⁴ První majetková třída sestávala z 80 centurií pěchoty. Po čtyřiceti ze starších

¹²⁰ Grant M. Dějiny antického Říma. 1. vyd. v ČJ. Překlad Alena Jindrová. Praha: BB art, 1999, 472 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-725-7009-9.

¹²¹ Zamarovský V., Dějiny psané Římem. Praha: Mladá fronta 1967.

¹²² centurie – latinský výraz cent=100. Odvozenina setniny. Označení pro sto mužů. Později ale zjistíme, že s počtem mužů v centurii to nebylo zdaleka tak jednoduché.

¹²³ Tady se i novodobí historikové liší. Někteří uvádějí pět, někteří šest majetkových tříd. Záleží na zařazení trubačů, tesařů a bezzemků osvobozených od vojenské služby. Někteří autoři je řadí do šesté třídy, někteří tradičně řadí tesaře ke druhé třídě, trubače k páté třídě a bezzemky mimo všechny třídy. Srovnání Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s. S. 200-201; a Kincl J., V. Urfus a M. Skřejpek. Římské právo. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5.

¹²⁴ Není bez zajímavosti, že Livius uvádí pro vyměření majetku hodnotu v mincích – assech, i když ty se začaly razit až v průběhu 3-4 stol. př.n.l. Do té doby se používaly kusy syrové mědi. Proto se kloním k názoru, že pro vyměření majetku se používala výměra pozemků (heredium) v jitrách (1 jitro=cca 0,25 ha). Vychází se z předpokladu, že 1 jitro odpovídalo v peněžním vyjádření pozdější

a stejného počtu mladších občanů. Jejich výzbroj se skládala z přilby, okrouhlého kovového štítu, chráničů holení, krunýře, oštěpu a meče. K první třídě byl ještě přiřazeny podle Livia 2 centurie techniků (tesařů), kteří obsluhovali válečné stroje, avšak Dionýsios je řadí ke druhé třídě. Druhá třída s majetkem 75.000 assů sestávala z 20 centurií pěchoty jež byly vyzbrojené stejně jako první třída, kromě krunýře a štítu. Ten byl u druhé třídy čtyřhranný, potažený kůží. Třetí třída disponující alespoň 50.000 assy, skládala opět 20 centurií pěchoty vyzbrojené stejně jako centurie druhé třídy, ale neměly chrániče holení. Pro čtvrtou třídu s odhadem 25.000 assů ustanovil Servius poskládat opět 20 centurií. Livius uvádí jako výzbroj metací kopí a oštěp, naproti tomu Dionýsios uvádí štít libovolného tvaru, meč a kopí. Pátá třída byla rozmnožena na 30 centurií s majetkem 11.000 assů. Chodily do bitvy vyzbrojeni pouze praky a kameny. K nim byly přiřazeny podle Livia ještě 3 centurie trubačů. Dionýsios tvrdí 2 centurie trubačů a řadí je ke 4. třídě. Dionýsovo dělení je zřejmě lepší i vzhledem k sudému celkovému počtu centurií, mající lepší vliv na hlasování na shromáždění. Mimo majetkové třídy pak stojí tzv. bezzemci, jejichž majetek tvoří méně než 11.000 assů. Ti byli zbaveni vojenské služby, ale následovali vojsko a dělali, co bylo potřeba. Mimo stálo také 18 centurií jízdy (Equites). Jezdci se řadili nad první třídu a patřili mezi ně ti úplně nejbohatší občané, většinou patricijové.

Livius dále popisuje hlasování na centurijním shromáždění. Nejprve byli vyvoláváni jezdcí a po nich 80 centurií pěšáků první třídy. Pokud mezi nimi došlo k rozporu, až pak se do hlasování zapojovaly nižší a nižší třídy. To na oko mělo působit, že nikdo nebyl vyloučen z hlasování, ale ve skutečnosti si všechnu moc podrželi přední občané obce.

Dále je zmíněno rozdělení Říma na 4 okresy, které nazval tribuemi, jak se Livius domnívá od slova tributum (daň). Celkový počet okresů stanovuje na 35, tedy 31 venkovských. Král tak učinil, aby i daň byla odváděna podle majetkových odhadů. Tyto tribus už ale neměly souvislost s rozdělením nebo počtem setnin.

První Census neboli sčítání lidu byl uskutečněn podle legendy na Martově poli, přičemž král jej uspíšil varováním, že kdo se nedostaví nebo nepřízná pravdu o svém majetku, bude zbičován, hrozí mu žalář nebo dokonce smrt. Každý se musel

Liviovy doby hodnoty cca pět a šest tisíc assů. Srovnání: *Pečírka J. a kol., Dějiny pravěku a starověku II. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989.*

dostavit na nástup za prvního svítání ve své setnině. Po vykonání obětí bohům census skončil. Takovéto slavnostní obětování se nazývalo „*lustrum*“¹²⁵, tj. obřad očišťovací, kterým končil census. Při přehlídce bylo napočítáno na 80.000 občanů města. Fabius Pictor¹²⁶ dodává, že to byl počet obyvatel schopných nosit zbraň.¹²⁷ Livius dále pokračuje výčtem staveb postavených Serviem Tulliem, které už se ale reforem netýkají.¹²⁸

Oba autoři vycházejí z děl svých předchůdců a ti zase vycházeli ze svých předchůdců. V takto přepisované historii lze jen těžko odhadnout kolik pravdy legendy obsahují. Jako více pravděpodobný se jeví fakt, že Římané reformy převzali od jiných států, kde podobné události probíhaly ve stejné době. Faktem je, že rozdělování obyvatelstva podle hlediska majetkového a územního se dělo i v Athénách za reformátorů Solóna (majetkové třídy) a Kleisthena (územní členění). Proto nelze spolehlivě říci, zda v Římě reformy spadají do jedné doby.¹²⁹

7.2. Census

Census byl soupis veškerého majetku římského občana, veškerého rodinného jmění a jako takový byl možná nejdůležitější částí Serviovy reformy. Je dost pravděpodobné, že právě zavedení censu bylo reformátorovým hlavním cílem, protože vedl k rozvrstvení společnosti na základě pozemkového vlastnictví a místa, kde se nacházelo. Takovéto sčítání občanů a majetku se konalo každých pět let. Toto pravidelné sčítání poskytovalo komplexní přehled nad obyvatelstvem a umožňovalo státním úředníkům reagovat na změny zvýšením nebo snížením daní a poplatků, které byly státem vybírány.

¹²⁵ Lustrum bylo obětování vepře, ovce a býka a král jím očišťoval svoje vojsko. Následoval slavnostní průvod mezi shromážděnými vojáky. Na konci každého censu byla pronesena fráze „*lustrum condere*“ – lustrum bylo založeno. Symbolicky to znamenalo znovu založení města. Proto byl také Servius nazýván novým zakladatelem města. *Livius T., Dějiny od založení města. svazek I. Praha: Svoboda 1971*

¹²⁶ Fabius Pictor byl jedním z prvních římských historiků a byl považován za prvního z analistů. Analisté byli ti, kteří mapovali dějiny Říma od založení města podrobně rok po roce. Annus- lat. rok. Narodil se kolem roku 254 př.n.l.

¹²⁷ Lze tedy říci, že obyvatelstvo města bylo podstatně vyšší započítáme-li děti, ženy, starce a otroky.

¹²⁸ Kapitola srovnávána s díly *Dionysius of a Halicarnassus, With an English transl. by Earnest CARY. The Roman antiquities: Cambridge, Mass. [u.a.]: Harvard Univ. Press, 1990, v. Music. ISBN 978-067-4993-525.* a *Livius T., Dějiny od založení města. svazek I. Praha: Svoboda 1971*

¹²⁹ Kincl J., V. Urfus a M. Skřepek. *Římské právo. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5.*

Legenda o prvním censu byla zmíněna v předchozí podkapitole. Ovšem že se římský lid i nadále shromažďoval k censu na Martově poli se zdá nepravděpodobné. Jak píše L.R. Taylor, sčítání probíhalo spíše v rámci tribue, kam patřil občanův nemovitý majetek. Jednotlivé tribue pak vedl stejně jako Attické démy censorské listy, které obsahoval všechny záznamy o římském lidu – jména všech členů rodiny, seznam jejich majetku, léta odsloužená v armádě atd. Údaje, které obsahovaly censorské listy, byly tou nejdůležitější pomůckou při rozhodování o udělení římského občanství. Král¹³⁰ tak s pomocí censorských listů rozhodoval nejen o udělení občanství, ale také o přidělení k určité třídě a rozsahu práv pro nového nebo stávajícího občana. Servius Tullius tím rozšířil občanství na všechny obyvatele Říma a tím prakticky rozdělil lid na patricije a plebeje.¹³¹

Censorské listy navíc poskytovaly perfektní možnost zapsání cizinců, propuštěnců jako nových občanů jakousi prostou „aktualizací“ listů. Tak se postupovalo i při narození a úmrtí občanů. Tento systém působil flexibilně s narůstajícím počtem obyvatel, ke kterému v Římě docházelo. Aby nedocházelo k nepřehlednostem mezi censy, prováděly se převody majetku výhradně veřejnou formou a to buď způsobem *in iure cessio*¹³² nebo formou *mancipatio*.¹³³ „Zavedení *mancipatio* bylo typickým jevem pro málo rozvinuté hospodářské poměry starého Říma. Zvláště pro dobu, kdy nebylo ještě plně rozvinuto římské obligační právo. Hodila se tedy k tzv. fiduciárním převodům vlastnického práva. Jeho podstatou bylo provedení právního úkonu veřejně a za přítomnosti svědků, a proto žádný z účastníků nemohl zpochybňovat obsah závazkového vztahu.“¹³⁴ To bylo v závazkovém právu revolucí.

¹³⁰ Po nástupu republiky konsulové a od roku 443 př.n.l. censoři

¹³¹ Cornell, T.J. *The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars* (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 507 p. ISBN 04-150-1595-2.

¹³² Stejně jako u propouštění otroků – před magistrátem, pronášení formulí, příliš zdoluhavé a nepřilíživé. Viz. kapitola 6.2. formální akty k propouštění otroků.

¹³³ *Mancipatio*. Sloužila k převodům vlastnického práva obecně. *Mancipatio* měla přesně stanovenou formu, jejíž nedodržení byt' jen v detailu znamenalo, že se *mancipatio* vůbec neuskutečnila a k převodu vlastnického práva nedošlo. Vyžadovala se přítomnost pěti svědků a tzv. vážného (*libripens*). Všichni museli být dospělí římský občané, o svědectví při *mancipatio* výslovně požádání. *Kincl J., V. Urfus a M. Skřejpek. Římské právo. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5.*

¹³⁴ *Kincl J., V. Urfus a M. Skřejpek. Římské právo. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5. 170-172 s.*

7.3. Tributní reforma

„Římská tradice připisovala kromě jiného Serviovi Tulliovi i rozdělení obyvatelstva podle hledisek územních. Ve městě a na venkově byly vytvořeny okresy, nazývané tribus.“¹³⁵ Městské okresy byly čtyři. Palatina, Collina, Esquilina a Suburana. Venkovských bylo původně šestnáct, respektive sedmnáct. Aemelia, Camilia, Claudia, Clustumina, Cornelia, Fabia, Galeria, Horatia, Lemonia, Menenia, Papiria, Pollia, Pupinia, Romilia, Sergia, Voltinia a Voturia. Data vzniku jednotlivých částí, ale z důvodu nedostatku pramenů nelze dovodit. Livius uvádí data vzniku pouze u dvou z nich, a to Claudia a Clustumina. Claudia byla připojena roku 504 př.n.l. vlivem velké migrace Sabinů pod vedením Appia Claudia. Clustumina byla připojena r. 495 př.n.l. po tom, co bylo r. 499 př.n.l. dobyt město Clustumini. ¹³⁶ Proto je původní počet udáván jako 16, resp. 17. Postupem doby se počet venkovských částí zvětšil, takže po roce 241 př.n.l. jich bylo již 31, spolu s městskými tedy 35. Názory na počet tribuí se dnes značně liší. Přikloním se zde k názoru, že Serviova reforma rozdělila město na čtyři městské tribue a přilehlé venkovské oblasti na menší zemědělské osady zvané „*regiones*“ nebo „*pagi*“. Tyto *pagi* byly osady, které tvořily ekonomické a zemědělské centrum v dané oblasti a byly mylně považovány Dionýsiem z Halikarnassu za tribue.¹³⁷ Původně jich bylo 26. Postupem času se tyto *pagi* sloučily a staly se tribuemi, jak se rozšiřovala územní rozloha Říma. Raná společnost Říma byla založená na agrárním systému a je proto pochopitelné, že *pagi* hrály důležitou roli. Kolem těchto osad se utvořil veškerý ekonomický, společenský i kulturní život. Je možné, že tyto osady byla stará rodová sídla patricijských rodin, jejich sloučením vznikly tribue nesoucí právě jejich jména.¹³⁸

¹³⁵ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s. 200-201 s.

¹³⁶ Cornell, T.J. The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 507 p. ISBN 04-150-1595-2.

¹³⁷ Je nejvýše pravděpodobné, že pouze nerozuměl výkladu Fabia Pictora. Ačkoliv ho považuje jako nepříteli důvěryhodný zdroj, zde nejspíš udělal chybu. Protože Pictor uvádí rozdělení na 26 *regiones*. K tomu nám může dopomoci i fragment od Marca Terentia Varra: „Servius Tullius rozdělil pole mimo město na 26 regionů a jednotlivé parcely rozdělil mezi svobodné obyvatelstvo.“ Tím se i vyřeší problém uváděný Dionýsiem v počtu tribuí.

¹³⁸ Cornell, T.J. The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 507 p. ISBN 04-150-1595-2.

Do tribue byli zahrnuti všichni občané, patricijové i plebejové, v ní žijící nebo v níž měli občané svůj majetek tzv. „*heredium*“.¹³⁹ Nemajetní bezzemci byli přiřazeni k jedné z městských tribuí. Ze zdrojů je patrné, že patřit k městské tribue bylo méně prestižní, než k venkovské a přeřazení z venkovské do městské během censu byl jedním z censorských trestů.¹⁴⁰

Podobně jako centurie, staly se i tribue novou základní jednotkou v organizovaném lidovém shromáždění.¹⁴¹ Tribue se shromažďovaly na tzv. tributním shromáždění (*comitia tributum*). Každá tribue hlasovala nejdřív uvnitř a následně v plénu, přičemž každý okres měl jeden hlas. Venkovských krajů bylo víc a je tedy jisté, že právě v nich se soustředili zámožní římsští občané. Udržovali tak moc ve svých rukou, i když tributní sněm neměl tak důležité pravomoci jako sněm centurií. V některých pramenech se tributní shromáždění nazývá „*comitia leviora*“ – shromáždění méně závažná (lehčí). Volili se zde nižší úředníci, zejména *quastoři* a *aedilové*. Shromáždění schvalovala zákony o soukromých právech, fungovala taktéž jako odvolací instance soudní při odsouzení k pokutě.¹⁴² Nutno dodat, že v tributním shromáždění měly na rozdíl od centuriijního určitou moc i nemajetné třídy, a to minimálně formou čtyř hlasů za městské části, které mohli v případě sporů mezi venkovskými překlenout pomyslnou misku vah na jednu či druhou stranu. Došlo tak k prvotním náznakům, i když zatím velice malých, politické moci plebejců, která se zvětšovala postupným útlumem timokracie a úpadkem centuriijního shromáždění. Občanský tributní sněm nabýval své podoby, když vrcholil boj plebejů za zrovnoprávnění, takže jeho kompetence musela být stanovena se zřetelem na pravomoc setninového sněmu. Tributní sněm nakonec projednával všechny záležitosti, které vysloveně nepříslušely setninovému. Jednání v tributním sněmu totiž nebylo provázeno tolika formalitami, a tak dávali Římané přednost svolání sněmu tributního, pokud to jen bylo možné. Z tohoto občanského tributního sněmu

¹³⁹ *Heredium* byl dědičný pozemkový majetek, který představoval základní měřítko majetku v agrární společnosti.

¹⁴⁰ Cornell, T.J. *The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars* (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 507 p. ISBN 04-150-1595-2.

¹⁴¹ Tureček J. a kol., *Světové dějiny státu a práva ve starověku*. Praha: Orbis 1963, 637 s.

¹⁴² Kincl J., V. Urfus a M. Skřejpek. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5.

se vyvinul sněm tributní plebejský (nebo jenom Plebejský sněm). Podle tribuí se totiž plebejové začali scházet od roku 471 př.n.l.¹⁴³

Serviova reforma tak nově definovala příslušnost obyvatel Římského státu. Starý kurijní systém byl založen na rodovém zřízení a omezoval se tak pouze na staré římské rodiny. Nešlo do něj začlenit cizince. Reforma tak začlenila všechny příchozí i staré obyvatele do jedné z částí Říma.¹⁴⁴

7.4. Centurie, třídy, setninové shromáždění

Roztřídění římského lidu na třídy a centurie znamenal jasný přechod z rodové na státní organizaci. Podle Antických autorů tak Servius Tullius rozdělil Římany na pět tříd a k nim přidal zvláštní jednotky. Celkový počet centurií tedy tvořilo číslo 193. Zdá se, že rozdělení je to jednoduché a chytré kvůli výzbroji první třídy a počtu jejich centurií. Stačí ale udělat pár jednoduchých matematických výpočtů a zjistíme, že takové to dělení bylo naprosto nemyslitelné jak z hlediska počtu obyvatel, tak jejich sociálního zázemí. Zejména konstantní počet centurií a jejich složení je problematické. Systém popisovaný Liviem má 193 setnin, to znamená 19.300 mužských obyvatel. To by ještě nepůsobilo nikterak zvláště, pokud by to nebyl přesný výčet mužů od 17 do 60 let, který musel být obsažen v Římě za každou cenu. Takový to systém by nebyl schopný adaptovat se na stále se měnící strukturu obyvatelstva. Římská společnost by při takovém dělení musela stále obsahovat stejný počet obyvatel při zachování sociální struktury. To jak již víme, nebylo možné z hlediska narůstajícího počtu cizinců buď výboji, nebo migrací a jejich začleňování do společnosti. Dalším faktorem zavrhuje tuto teorii je fakt, že první třída měla 80 centurií, ovšem v Římě se nenacházelo osm tisíc takto majetných obyvatel.¹⁴⁵ Nabízí se otázka, jak tedy fungoval setninový systém v závislosti na stále rostoucí počet obyvatel a přibíráním dalších a dalších tribuí.

Můžeme zde vycházet z Cicera, který píše, že Servius rozdělil obyvatelstvo tak, aby hlasování nebylo v moci množství, nýbrž majetných. Podle tohoto pohledu

¹⁴³ Pečírka J. a kol., Dějiny pravěku a starověku II. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989

¹⁴⁴ Cornell, T.J. The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 507 p. ISBN 04-150-1595-2.

¹⁴⁵ Cornell, T.J. The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 507 p. ISBN 04-150-1595-2.

je první účel reformy jasný. Převést faktickou politickou moc z rodových aristokratů na bohaté obyvatele města – tedy vlastníky pozemků. Tomu odpovídá i počet centurií v jednotlivých třídách. „Dalo by se říci, že mezi centuriemi a kraji existoval jakýsi vztah. My ale bohužel nevíme jaký. Jedna věc je jistá, centurie nebyly podřízeny tribuím a nebyl mezi nimi žádný striktní aritmetický vztah.“¹⁴⁶ Ten by totiž znamenal nemožnost vstupu nových tribuů při konstantním počtu setnin.¹⁴⁷ Víme, že kvůli pravidelnému rozložení obyvatelstva, byli v každé tribue zastoupeny všechny třídy. Nabízí se zde tedy poměrně jednoduché řešení, které je ale pouze hypotézou. V rámci každé tribue byli občané rozděleni na skupiny. Všechny skupiny byly velikostně stejné a bylo jich tolik, kolik bylo centurií v dané třídě. Součet těchto skupin se tedy rovnal počtu centurií v každé třídě. Tzn., že pokud např. ve druhé třídě mělo být 20 centurií a počet obyvatel ve druhé třídě byl 1,600, pak to znamenalo 20 skupin po 80 občanech napříč všemi kraji. Pokud by ale občanů bylo 2,000, skupiny by tvořilo 100 mužů.¹⁴⁸ Tím byl zachován poměr mezi třídami a i všechny centurie dané třídy obsahovaly stejný počet mužů, čímž si byly na shromáždění rovny. Co ovšem bylo rozdílné, byl počet obyvatel v jednotlivých centuriích v mezitřídním měřítku. Docházelo tak k případům, kdy všichni obyvatelé první třídy tvořili stejný počet jako jedna centurie třídy třetí. Neznámou je pak dělení centurií na juniores a seniores. Podle pramenů bylo mladších více v poměru 3:1, ale centurie byly na shromáždění rozděleny stejnou měrou pro zachování konzervatismu. To by znamenalo, že centurie starších obsahovaly třikrát méně osob než centurie mladších a tudíž si nebyly rovny počtem všechny setniny, nýbrž jen mladší s mladšími a starší se staršími. I z toho lze vyčíst, že setninová reforma měla spíše politický než vojenský charakter, jelikož tímto způsobem by v armádě působilo jen velmi málo elitně vyzbrojených vojáků a dělení na juniores a seniores by bylo z taktického hlediska čirým šílenstvím.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Cornell, T.J. *The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars* (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 507 p. ISBN 04-150-1595-2.

¹⁴⁷ Jedině za předpokladu změny setninového systému po každém přidání nové tribue nebo příchodu většího počtu obyvatel.

¹⁴⁸ Cornell, T.J. *The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars* (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 507 p. ISBN 04-150-1595-2.

¹⁴⁹ srov. Tureček J. a kol., *Světové dějiny státu a práva ve starověku*. Praha: Orbis 1963, 637 s.; Kincl J., V. Urfus a M. Skřejpek. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5.

Setninová reforma měla v konečném hledisku význam v přeměně rodového zřízení nejen u Římanů, původem Latinů, ale také u ostatních kmenů. Cizinci tak získávali římské občanství a podíleli se na politickém životě města. *Populus Romanus* se tak rapidně zvětšoval a umožňoval Římu rychleji se rozvíjet na úkor okolního obyvatelstva.

Comitia centuriata se organizovala podle majetkové diferenciaci obyvatelstva a postupem času zcela vytlačila vliv starého kurijního shromáždění. Původně však setninový sněm byl shromážděním vojenským, tj. do centurií rozdělená římská pěší armáda, která vykonávala některá oprávnění politická. Po Serviově reformě však zůstala z vojenství nejspíš jen terminologie a z centurie se stala jednotka hlasovací a daňová. Protože setninové shromáždění frekventovalo veškeré svobodné obyvatelstvo Říma, patricije i plebeje, znamenal jeho vznik velmi významný krok ke zrovnoprávnění plebejů s patriciji.¹⁵⁰

Centurijní shromáždění se konala za městskými hradbami na *Campus Martius*¹⁵¹, jelikož přítomnost vojska uvnitř posvátných hranic Říma¹⁵² byla zapovězena.

Hlasování na centurijním sněmu probíhalo nejprve uvnitř centurií a až poté v plénu, kde každá centurie měla jeden hlas. Stejně tak tomu bylo i na shromáždění tributním i kurijním. Jednalo se tedy o osvědčený systém, který nebylo nutno nijak pozměňovat. K přijetí návrhu pak stačila prostá většina všech centurií, přičemž podle Livia byli první vyvolávání jezdců a první třída. Pokud se u nich projevila nesoudržnost a rozdílnost názorů, dostalo se i na hlasování druhé třídy a šlo se postupně dolů. To se ovšem zřídkakdy stávalo.¹⁵³ Jakmile bylo pro přijetí návrhu 97 centurií, návrh prošel aniž by se pokračovalo v hlasování. Z tohoto popisu je patrné,

¹⁵⁰ Kincl J., V. Urfus a M. Skřejpek. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnické učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5.

¹⁵¹ Martovo pole - nížina západně od *Via Lata*. Celková výměra byla cca 250 Ha a byla tudíž ideálním místem pro shromáždění velkého počtu lidí. Pozemek byl ve veřejném vlastnictví až do doby vlády Sully, kdy se začali pozemky prodávat bohatým Římanům.

¹⁵² tzv. *pomerium* byla posvátná hranice latinských měst, která město chránila před negativními silami. Myšlenkově byla tato hranice spojována s prvotní brázdou vyoranou spřežením bílé krávy a bílého vola. Původně se *pomerium* shodovalo s městskými hradbami, později bylo uvnitř rozrůstajícího se města vyznačováno malými kůly nebo kameny. Byla to oblast, v níž bylo možné odvolat se proti postupu římských úředníků k tribunům. K účinnosti ochrany, kterou *pomerium* poskytovalo, bylo třeba dodržovat jistá pravidla, zejména v něm vojáci nesměli viditelně nosit zbraň. *Smith W., A Dictionary of Greek and Roman Antiquities. London: John Murray, 1875.*

¹⁵³ Livius T., *Dějiny od založení města*. svazek I. Praha: Svoboda 1971

že se jednalo o timokratický systém, protože jezdcí spolu s první třídou tvořili většinu svým počtem 98 hlasů. Nemuseli se tak ohlížet na třídy ostatní. Centurijní systém tím pádem soustředil veškerou moc do rukou úzkého kruhu nejbohatších lidí až do roku 220 př.n.l., kdy byla vydána velká reforma setninového shromáždění cenzorem Gaiem Flaminiem, která přiblížila setninový sněm tributnímu. První třídě bylo odňato deset centurií, čímž byl snížen celkový stav spolu s jezdcí na 88.¹⁵⁴ To slibovalo výhodu pro druhou až pátou třídu, jejichž hlasy byly nyní potřeba k přijetí návrhu a sami mohli při soudržnosti přehlasovat první třídu spolu s jezdcí. Vzhledem k politické a ekonomické moci nejbohatších, kteří přímo působili na členy nižších tříd, ale bylo velice málo pravděpodobné, ba dokonce nereálné, aby nižší třídy tvořily takovýto jednotný blok.¹⁵⁵

Setninová shromáždění svolávali nejvyšší úředníci. Pokud k reformě opravdu došlo už za vlády Servia Tullia, svolával ho pravděpodobně král. Od vzniku republiky pak nejvyšší úředníci – konsulové nebo praetori. Ti následně celé jednání řídili a předkládali návrhy k přijetí, které po nich následně nesly jméno (*leges consulares, leges praetoriae*).¹⁵⁶ Magistr formuloval text, vyvěsil jej v podobě vyhlášky na veřejném místě, a to nejméně 24 dní předem, než měl být na shromáždění projednáván pro případnou diskuzi a navrhování změn. Tato procedura se nazývala „*premulgatio legis*“. Při sněmu se ihned po přečtení návrhu konsulem nebo praetorem přešlo k hlasování – tzv. „*recitatio legis*“. Lhůta byla tedy důležitá, protože na shromáždění byly diskuze zcela vyloučeny. Návrh tam mohl být jedině přijat nebo odmítnut. Pokud byl přijat, došlo ihned k jeho platnosti i účinnosti.¹⁵⁷

Pravomoc shromáždění byla široká a časem se ještě rozšiřovala. Mezi nejdůležitější patřilo přijímání nových zákonů, volení nejvyšších státních úředníků, rozhodování o vyhlášení války a uzavření míru, souzení hrdelních zločinů v druhé instanci, udělování státního občanství. Pravomoci přecházely především z kuriijního

¹⁵⁴ Zamarovský V., Dějiny psané Římem. Praha: Mladá fronta 1967

¹⁵⁵ Cornell, T.J. The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 507 p. ISBN 04-150-1595-2.

¹⁵⁶ Kincl J., V. Urfus a M. Skřejpek. Římské právo. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnické učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5.

¹⁵⁷ Schelle K., Kadlecová M., Veselá R., Vlček E., Vojáček L., a Židlická M. Právní dějiny. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 1134 s. ISBN 978-807-3800-437.

sněmu, jelikož setninový sněm lépe uzpůsoboval sociální složení obyvatelstva a tudíž pro něj bylo příhodnější rozhodovat o záležitostech státu.¹⁵⁸

První takovou pravomocí, která přešla z kurií na centurie, bylo rozhodování o válce a míru. Je možné, že to bylo dáno působením centurijního sněmu na válečném poli a že původně centurijní sněm bylo zastoupení vojenské. Postupem času přecházelo na setninové shromáždění stále více pravomocí, až na sklonku republiky zůstalo kuriím pouze rozhodování ve věcech rodinných jako např. adopce, náboženských a udělování nejvyšší moci „Imperium“ magistrátům, což byla pouze formální ceremonie.¹⁵⁹

„Po zřízení komitíí tributních přešla běžná legislativa právě na tento sněm a zanikla tak výlučná zákonodárná pravomoc setninového shromáždění. Bylo to z důvodu jednodušší procedury, neomezované přílišnou formalitou jako u setninového sněmu. To potom projednávalo pravidelně pouze zákony o vyhlášení války, změně římské ústavy, udílení občanství a jeho odnětí, udílení pravomoci osobám, jež měly organizovat provincie a některé další drobnější činnosti.“¹⁶⁰

Mezi volební pravomoci řadíme volení nejvyšších úředníků, tzv. „magistrátů“. Mezi ně patřili konsulové, praetoři, cenzoři, decemvirové a vojenští tribuni. Volení probíhalo postupně, jelikož úřady nevznikly naráz. Např. decemvirové a cenzoři byli poprvé voleni v polovině 5. stol. př.n.l., kdežto praetoři až v roce 336 př.n.l. První zvolení magistrátů byli však konsulové a to roku 509 př.n.l.¹⁶¹

Soudní pravomoc shromáždění se týkala pouze trestních záležitostí a sněm působil výhradně jako orgán apelační, nikoli jako běžný soud. „Každý římský občan, který byl odsouzen k trestu smrti nebo těžkému trestu tělesnému se mohl odvolat k lidu. Stanovily tak tzv. zákony provokační (zákon Valeria Poplicoly z r. 509, zákon XII tabulí, zákony Porciovy).“¹⁶²

¹⁵⁸ Kincl J., V. Urfus a M. Skřejpek. Římské právo. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5.

¹⁵⁹ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

¹⁶⁰ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s. Str. 205

¹⁶¹ Livius T., Dějiny od založení města. svazek I. Praha: Svoboda 1971

¹⁶² Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s. Str. 205

7.5. Vojenská reforma

Vojenská reforma byla často spojována s reformou centurijní. Mnozí autoři řadili ke vzniku centurií i vznik těžkooděného vojska. Přispěli k tomu hlavně opět antičtí autoři v čele s Liviem, který popisuje rozdělení do tříd, počet centurií a jejich výzbroj. Bylo by ovšem mylné domnívat se, že to byl právě Servius Tullius kdo zavedl takto vyzbrojenou armádu v čele s těžkooděnými oddíly. Velikost takové armády v době královské se zdá být silně nepravděpodobná při zohlednění počtu obyvatel tehdejšího Říma, který antičtí historikové často a rádi přeceňovali.¹⁶³

Těžkooděnci neboli hoplité¹⁶⁴ pocházeli původem z Řecka a jejich nasazení v tehdejší době bylo velmi účinné. Nelze se proto divit, že se přes sicilské a italské Řeky dostali do centrální Itálie a Etrurie již v 7. stol. př.n.l., tedy dlouhou dobu před nástupem Servia Tullia na trůn. Dokazují to četné nálezy zbraní a výstroje v etruských hrobkách, např. v Tarquiniích.

Přínos Servia tedy nespočíval v zavedení těžkooděnců do římské armády, ale v něčem jiném. Serviova reforma rozdělila římský lid podle majetkové diference navazující na starý vojenský systém, což vedlo k reformaci armády. Udělením občanství i plebejům navýšil Servius vojenskou sílu Říma. Existuje několik teorií (např. Marcus Cato), které tvrdí, že původní vojenský systém se dělil pouze na dvě třídy, z toho pouze jedna byla dělena do centurií. Třidu majetných obyvatel, kteří si dokázali z vlastních prostředků opatřit těžkooděneckou zbroj (*classici*) a třídu těch, kteří si ji dovolit nemohli (*infra classem* – podtřída). „*Classicus*“ tvořila 40 až 60 centurií těžkooděnců a skupina „*Infra classem*“ sloužila jako lehkooděnci (auxiliary). Právě na těchto dvou třídách založil Servius svůj systém. Ohledně počtu centurií v „*classicus*“ se různí dvě teorie. Fraccarova a Thomsenova. Fraccaro postavil svou teorii na důvěře v rozdělení centurií Liviem a Dionýsiem, které přesně odpovídá počtu římské legie tak, jak ho známe z pozdější doby. Věřil, že takové rozdělení má na svědomí právě Servius Tullius. Tvrdil totiž, že ve třídě „*classicus*“ bylo centurií 60 Čtyřicet z první třídy a 10 z druhé a třetí (Jedná se pouze o centurie juniores), kteří odpovídají svou výstrojí těžkooděncům. Celková síla římského vojska by se tak

¹⁶³ Cornell, T.J. The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 507 p. ISBN 04-150-1595-2.

¹⁶⁴ Hoplité – název odvozený od slova hoplon (kulatý štít), byli těžkooděné oddíly bojující ve formaci zvané falanga (sevřená obdélníková formace pěchoty). Jejich výzbrojí bylo dlouhé kopí, meč, kulatý štít, prilba, chrániče holení a hrudní kryt.

zdvojnásobila na šest tisíc těžkooděnců při počtu sta mužů v centurii. Ti byli doplněni lehkooděnci v počtu 24 juniorských centurií. To je pouze informativní číslo, jelikož Fraccaro zdůrazňuje, že velites se na centurie nedělili. Lehkooděnců bylo přibližně čtyřicet procent k hlavní síle. To by znamenalo počet 8.400 vojáků na legii, což by odpovídalo počtu dvou legií, tak jak je popisuje Polybius během Punských válek. Fraccaro zdůvodňuje přesný dvojnásobek pozdějším rozdělením vrchní velitelské moci z krále na dva konsuly. Tím vznikly dvě legie o stejné síle 4.200 mužů tak, jak je známe od všech antických autorů. Naproti tomu Thomsenova teorie počítá pouze se 40 centuriemi v I. třídě jako „*classicus*“ a zbytek obyvatel jako „*infra classem*“. Pouze I. třída si totiž podle něj mohla dovolit nákladnou zbroj. Z toho lze dovodit, že Servius založil pouze I. majetkovou třídu ze 4 městských tribuí (okresů). Každá dodávala po 10 centuriích. Jak se stále rozšiřovalo území o další okresy, rostl počet obyvatel různého sociálního postavení a vznikaly nové majetkové třídy, stávalo se z čistě vojenského setninového shromáždění politické uskupení. Tím došlo k oddělení vývoje centuriijního shromáždění jako politického tělesa a jako vojenského shromáždění.¹⁶⁵

Ačkoli obě teorie mají své pro i proti, více pravděpodobná se jeví Thomsenova teorie. Důvodem je možný postupný vývoj reformem během 6. a 5. stol. př.n.l. Fraccarova teorie příliš lpí a závisí na výkladu antických historiků, kteří měli nutkání vykreslovat staré římské dějiny v lepším světle (hlavně Livius). Jeho teorie počítá se stejným počtem obyvatel po celou dobu království i republiky, což je nemyslitelné, jelikož dnes víme, že k Římu se postupně přidávaly nové oblasti a počet obyvatel tak rapidně rostl.

Za pomoci Thomsenovy teorie zjistíme, že reformy Servia Tullia se vzájemně doplňovaly. Bez dalšího připojování tribuí by nebylo možné přidělit občanství cizincům žijícím na území Říma a tím navyšovat potenciál a kapacitu římského vojska.

¹⁶⁵ Cornell, T.J. The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC). Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 507 p. ISBN 04-150-1595-2.

8. Srovnání Tulliových reforem s Athénskými reformátory

Největším Serviovým úspěchem na poli zákonodárném a politickém bylo bezesporu zavedení centurijního systému a censu. Došlo tak k rozbití staré rodové společnosti, která bránila ve vývoji státního zřízení. Zánikem moci místních aristokratických rodin a vývojem centrálního řízení státu Řím nezdegeneroval v průměrnou monarchii. Reformy připisované Serviu Tulliovi, ale dost možná měly původ v řeckých Athénách, kde přibližně ve stejné době probíhala státní reorganizace kmenů Kleisthénem, majetková diferenciacce provedená Solónem a tyranida Peisistratova.

8.1. Solón

Solón byl v letech 594-593 př.n.l. Archóntem¹⁶⁶ se zvláštními plnými mocemi k reformám. Jako takový provedl trojí zásah do athénské státního zřízení a práva. První takový zásah se týkal majetkového práva. V období před a během vlády Solóna vlastnila půdu v Attickém kraji výhradně hrstka lidí zvaných „*eupatridai*“.¹⁶⁷ Ti půdu pronajímali chudým rolníkům za vysoké ceny, které nebyli rolníci sto zaplatit. Museli tak do zástavy dávat svůj vlastní majetek. Vedle tohoto věcného ručení dával do zástavy rolník i sám sebe a hrozilo mu tak reálné otroctví pro sebe i svou rodinu. Prohlubovala se tak propast mezi obyvatelstvem bohatým a chudým. Počátkem 6. stol. př.n.l. se zdála revoluce v Athénách nevyhnutelnou a proto se vládnoucí třída odhodlala ke kompromisu v podobě ustanovení Solóna archontem.

Solón začal okamžitě jednat a stanovil nejvýše přípustnou výměru pozemkového vlastnictví, s tím, že co jí přesahovalo, propadlo státu. Půda takto získaná byla rozdělena mezi rolníky, kteří kvůli dluhům přišli o tu svou.¹⁶⁸ Dále Solón provedl setřesení dluhů (*seisachtheia*), spočívající ve zrušení dlužních úpisů. Současně pak zakázal, aby v budoucnu byly půjčky vázány osobní svobodou a prodávat dlužníky do otroctví.¹⁶⁹ Všechny pohledávky byly prohlášeny za propadlé,

¹⁶⁶ rada devíti archontů – byl vysoce postavený úřednický aparát nahrazující Basilea (krále)

¹⁶⁷ Eupatridai byli potomci urozených. Dalo by se o nich mluvit jako o patricijích.

¹⁶⁸ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

¹⁶⁹ Balík S. a S. Balík. Právní dějiny evropských zemí a USA: (stručný nástin). 3. rozš. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2005, 247 s. Právnícké učebnice (Aleš Čeněk). ISBN 80-868-9820-2.

otroci propuštění a ti, kteří byli prodáni do ciziny, se vykupovali zpět za státní peníze.¹⁷⁰

Další oblastí Solónových zásahů se stalo společenské a státní zřízení. „Solón především udělil občanská práva usedlým cizincům a obyvatelstvo rozdělil podle ročního výnosu z obilí nebo olivového oleje, tedy z pozemkového vlastnictví do čtyř majetkových skupin, kterým byly vymezeny finanční a vojenské povinnosti i právo zastávat úřady.“¹⁷¹ Jednalo se o obdobu římského censu. Mezi nejdůležitější povinnosti patřila vojenská služba. První dvě třídy nejbohatších („*pentakosiomedimnoi*“ a „*hippeis*“) sloužily jako jezdci a těžkooděnci, střední třída („*Zeugité*“) jako lehkooděnci a maloroľníci („*Thétové*“), pak jako lehká pěchota nebo veslaři u námořnictva. Daňová povinnost byla rozhodná také podle tohoto rozdělení. Můžeme zde spatřit prakticky totožnou podobu s římským censem a centurijním dělením. „Pokud jde o práva, byly nejvyšší úřady vyhrazeny jen příslušníkům dvou nejvyšších tříd. Zeugité mohli být voleni do nižších úřadů a Thétové se podíleli na správě státu pouze prostřednictvím shromáždění lidu, kde ale tvořili většinu.“¹⁷² Tureček zde mluví o aténské vládě lidu, demokracii. Já se spíše kloním k názoru, že tento model je stejně jako v Římě timokratickou vládou nejbohatších vrstev.

Solón dále nově zřídil radu čtyř set. Orgán měl původně sloužit jako protiváha ke shromáždění lidu. Do rady bylo voleno po stovce občanů z každého kmene. Rada měla na starost přípravu návrhů pro zasedání shromáždění lidu, sama takové návrhy i podávala. Dále pak dávala závazné pokyny úředníkům, jednala s cizími státy, předkládala shromáždění lidu mezinárodní smlouvy ke schválení, kontrolovala činnost všech úřadů atp. Rada ovládala svou činností výkon zákonodárné pravomoci lidového shromáždění. Stala se tak vůdčím výkonným orgánem v Athénách.¹⁷³

Nejhůře ze státních orgánů dopadl „*Areopag*“ jako představitel moci aristokratických rodů. Solón zasáhl do jeho kompetencí velmi citelně ve snaze omezit jeho vliv administrativní a legislativní funkce státu. Areopagu tak zůstal

¹⁷⁰ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

¹⁷¹ Balík S. a S. Balík. Právní dějiny evropských zemí a USA: (stručný nástin). 3. rozš. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2005, 247 s. Právní učebnice (Aleš Čeněk). ISBN 80-868-9820-2. 42 s.

¹⁷² Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s. Str. 170

¹⁷³ Schelle K., Kadlecová M., Veselá R., Vlček E., Vojáček L., a Židlická M.. Právní dějiny. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 1134 s. ISBN 978-807-3800-437.

dozor nad zachováváním zákonů, zejména ústavních a soudnictví v některých věcech. Areopag byl protiváhou demokratického zřízení ve státě, jelikož do něho mohli být zvoleni pouze bývalí archonti, kteří byli všichni z první majetkové třídy.

Na půdě soudní Solón zřídil tribunál „*héliáie*“ a zavedení odvolacího řízení proti výrokům archontů.¹⁷⁴ Soudní tribunál tvořilo nejdřív méně členů a to od pěti set do patnácti set. Postupem času ale nabíral na důležitosti a tak ho tvořilo až šest tisíc členů. Jeho členové byli vybíráni losem ze všech občanů. Soud rozhodoval v menších tribunálech a to v pravomoci o odvoláních jak ve věcech občanskoprávních, tak i trestních.¹⁷⁵

Význam Solónových reformů byl především hospodářský a politický. Reformy silně napomohly k rychlejšímu zániku rodové společnosti, ačkoliv ji neodstranily úplně. Stejně snahy lze vypožorovat i u reformy Servia Tullia. Oba reformátoři se snažili o zavedení majetkového censu pomocí rozdělení obyvatelstva do jednotlivých majetkových tříd, na jejichž základě postavili i povinnost služby v armádě. I proto se v obou městských státech stavěla do čela první majetková třída, která jako jediná si dokázala opatřit nákladnou zbroj. V obou reformách je vidět, že státní aparát je nebo má být řízen nejbohatšími vrstvami, tedy timokraticky. Lze ale pozorovat, že v Athénách je státní zřízení přece jen demokratičtější. Při hlasování v Římských centuriích má každá centurie jeden hlas, což dává silně navrch patricijům, kdežto v Athénách měl každý člen „*eklésie*“ jeden hlas, tudíž se mazaly rozdíly mezi hlasy nejbohatších a nejchudších. Dalším takovým demokratickým jevem je exkluzivní přístup ke státním úřadům v Athénách. To bylo v Římě naprosto nemyslitelné a úřady tam zastávali pouze nejvlivnější občané.

8.2. Kleisthenés

Kleisthenés byl Athénským reformátorem, který se ještě více než Solón zasloužil o zlikvidování rodové společnosti. Hérodot ho považuje za zakladatele demokracie v Athénách. Kleisthenés byl během tyranidy Hippiia archontem. Je též považován za jednoho z hlavních politických činitelů při odstranění tyranidy. Své reformy prováděl v letech 509-508 př.n.l. na sklonku svého života.

¹⁷⁴ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

¹⁷⁵ Schelle K., Kadlecová M., Veselá R., Vlček E., Vojáček L., a Židlická M.. Právní dějiny. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 1134 s. ISBN 978-807-3800-437.

Jeho nejvýznamnějším dílem bylo rozdělení celé Attiky z hlediska zeměpisně ekonomického na tři části – Athény a okolí, vnitrozemí a pobřeží. Každá taková část se pak dále dělila na deset „trittyí“ a ty pak na „démy“. Démy tvořily nejnižší územně správní, vojenské a hospodářské celky v Athénské státní organizaci. Démy měly na starosti své pozemky, finance i náboženské povinnosti. Za Kleisthena bylo takových démů sto, ale postupem času jejich počet narostl na konečných 174. V čele každé démy stál „*démarchos*“, který vedl její správu. Všechny démy si vedly matriku členů, do které byl zapisován každý občan, který v dané lokalitě bydlel. Athénské občanství záviselo na příslušnosti k jedné démě.¹⁷⁶

Takovéto dělení ale nebylo finální fází. Bylo pouze přípravou pro podstatně širší rozdělení. Kleisthenés totiž zrušil dosavadní čtyři „fýly“ založené na rodové příslušnosti a vytvořil nových deset „fýl“. Ty se skládaly náhodně ze 3 trittyí, každé z jiné části – z Athén, z pobřeží a z vnitrozemí. Jednalo se tedy o velkou územní jednotku, ale nikoliv souvislou. To znamenalo různorodost obyvatelstva i jejich majetku. Na základě nových fýl pak Kleisthenés přetvořil Solónovu radu čtyř set na radu pěti set a na její úkor snížil pravomoci Areopagu. Každá fýla dodala po padesáti občanech z I. - III. Třídy, což znamenalo rovnoměrné zastoupení všech demografických celků.¹⁷⁷ Pasivní volební právo do Rady měli občané od třiceti let. Nové rozdělení rady také zajišťovalo, že se zabrání návratu aristokratických rodin se stejnými zájmy.

Kleisthenés také ze strachu návratu tyranidy vymyslel a zavedl tzv. „*střepinové řízení (ostrakismus)*“. Každý rok se v lidovém shromáždění hlasovalo, zda se má vůbec konat střepinové hlasování, tj. považují-li občané někoho ve státě za nebezpečného aténskému republikánskému zřízení. Bylo-li konání ostrakistického hlasování schváleno, pak se konalo druhé shromáždění, na kterém se hlasovalo tajně podle fýl. Na tabulku (střepinu z nádoby) se napsalo jména člověka, který byl považován za nebezpečného a vhozeno do urny. Ten, kdo obdržel nejvíce hlasů, musel na deset let opustit Attiku do deseti dnů. Jednalo se o správní řízení, nikoliv

¹⁷⁶ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

¹⁷⁷ Balík S. a S. Balík. Právní dějiny evropských zemí a USA: (stručný nástin). 3. rozš. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2005, 247 s. Právnícké učebnice (Aleš Čeněk). ISBN 80-868-9820-2.

soud, jelikož na hlasování nebyl žádný žalobce a ani osoba tajně vylučovaná se nemohla nikterak bránit.¹⁷⁸

Kleisthénovou poslední reformou byla reforma vojenská. Zavedl totiž nový úřad deseti stratégů, kteří postupem doby vytlačili archonty z jejich vedoucího postavení. Každá fýla do tohoto úřadu nominovala jednoho člena a každý takový člen měl na starosti jinou složku armády. Postupem času byli stratégové voleni ze všech obyvatel, jak rostl jejich politický význam.¹⁷⁹ Stratégové byli přímo odpovědní lidovému shromáždění, ale pokud byli mimo Athény, dokázali se vymanit z jeho vlivu a vybudovali si jistou autonomii.

Kleisthénovi zůstává nesporná zásluha na definitivní likvidaci rodového zřízení v Athénách i přes některé názory, že pouze obnovil Solónovu ústavu. Nelze mu ani upřít ztížení státních převratů pomocí ostrakismu. Snaha o zlomení moci rodové aristokracie se stala pro Kleisthena hlavní prioritou. Místo ní se snažil zavést demokratické zřízení. Došlo tak k zaměnění rodové příslušnosti na příslušnost územní. Kleisthenés se zasloužil o to, že do nové územní správy se mohli bez problémů začlenit cizinci nebo propuštěnci, kteří se chtěli usadit právě v Attice, což u rodového zřízení nešlo.¹⁸⁰

Srovnáním územních reforem Servia Tullia a Kleisthena nalezneme několik společných znaků. Největším z nich je určitě omezení moci rodové šlechty a nastolení státní správy, snazší začlenění cizinců a propuštěnců do státní organizace, čímž docházelo k nárůstu populace, jejich využití v armádě i vyšším počtem vybraných daní. Dále pak snaha zlepšit vztah městských a venkovských částí. Ovšem vztah není tak podobný jako u centuriijní a Solónovy reformy. Rozdíl mezi tribuů a démou byl příliš veliký. Dáno to bylo zřejmě i velikostí zmíněných částí, kdy tribue zahrnovaly podstatně větší území, ovšem tvořili také tu nejnižší územní jednotku. Démy měly vůči státu podstatně autonomnější vztah a byly značně samosprávné v čele se svým démarchosem. Oproti tomu tribue byly závislé na státním zřízení.

Dalším rozdílným aspektem je vztah k lidovým shromážděním. V Athénách dochází za vlády Kleisthena k jejich značnému oslabování ve prospěch jiných demokratických orgánů, především Rady pěti set. V Římě namísto toho utvářeli nová

¹⁷⁸ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

¹⁷⁹ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

¹⁸⁰ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

lidová shromáždění, která ač měla stejné členy, rozhodovalo se na nich pokaždé o odlišných státních záležitostech. Důvodem toho může být snaha Athéňanů na postupném přechodu k demokracii, zatímco v Římě si Nobilita udržovala svou moc pomocí timokratického centurijního zřízení.

9. Vznik římského práva

V době královské žili Římané podle obyčejů a zvyklostí, jež neměly ještě povahu právních norem. Pravidla právní se začala objevovat až postupem času, jak se upevňovalo soukromé vlastnictví k věcem jak movitým, tak i nemovitým. Přispěl k tomu samozřejmě rozpad rodové společnosti a vznik majetkových tříd.¹⁸¹

9.1. Královské zákony

Římská tradice přičítá první zákonodárnou činnost králům v podobě královských zákonů (*leges regiae*). Tyto zákony byly nepsané a jejich vykladači byli kněží. Za republiky pak byla známa i kodifikace královských zákonů, kterou sepsal na příkaz krále Tarquinia Superba pontifex maximus Sextus Papirius¹⁸², aby došlo k jejich zachování pro budoucí generace. Proto kodifikace nesla název „*Ius civile Papirianum*“. Moderní historikové se ovšem shodují, že šlo o falsifikát vytvořený v pozdější republikánské době.¹⁸³

Ačkoliv se pohledy na královské zákony liší, je pravděpodobné, že jako takové existovaly. Nelze je ovšem chápat jako zákony dnešní, nýbrž spíše jako nařízení k upevnění moci. Je totiž nemyslitelné, aby obec nebo stát fungoval tak dlouhou dobu, jaká odpovídá době římské královské, bez jakýchkoliv zákonných opatření. Vezmeme-li v potaz, že někteří římscí králové byli cizinci a jejich vláda byla spojena s vojenskou uzurpací (ačkoliv antičtí historikové tvrdí, že příchod takových panovníků byl se souhlasem lidu), tak se varianta královských zákonů jako nařízení pro podrobení obyvatelstva přímo nabízí. Nabízí se ovšem i možnost, že se jednalo o určité zvyky či tradice, které zprvu fungovaly jako náboženské a později se přerodily na zákonodárné a soudní. V královském Římě fungovaly všechny tyto složky pospolu. Jako příklad přerodu náboženských zvyků na zákonodárné lze uvést volbu nového krále a s tím spojené obřady, nebo obřady při lidovém kuriálním shromáždění. Král též figuroval jako nejvyšší soudce, proto lze mít za to, že si určoval pravidla, jakými bude rozhodovat určité spory. Lze tedy říci, že *leges regiae*

¹⁸¹ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

¹⁸² možná ale i Gaius nebo Publius Papirius. Jeho osoba je absolutně nejasná a i proto se jeví jeho dílo jako falsifikát. Není o něm historická zmínka jako o významném historikovi, či kodifikátorovi.

¹⁸³ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s.

jako takové skutečně existovaly a má se za to, že fungovaly pro decemviry¹⁸⁴ jako konstrukce a pomůcka při vytváření Zákona dvanácti desek.

9.1.1. zákony Numy Pompilia

Numa Pompilius, údajný druhý římský král založil Řím zákony (Romulus naopak zbraněmi). Je také považován za organizátora římského náboženství. Pocházel ze sabinského kmene a všemožně se snažil omezit násilí. Údajně proto zrušil Romulovu třísetčlennou stráž, reorganizoval kněžstvo, založil třídu tzv. fetiálů (*fetiales*), kteří jako jediní měli právo vypovídat válku, stanovil svátky a soudní dny. Mezi jeho nejvýznamnější díla patřila změna kalendáře z desetiměsíčního na dvanáctiměsíční a dále pak provedl významné změny na poli trestněprávním.

Zdokonalení kalendáře mělo velký význam pro všechny Římany. Romulův kalendář se totiž skládal pouze ze 104 dnů, což činilo velké problémy při střídání ročních období. Naproti tomu Numa zvýšil počet měsíců na dvanáct, přičemž každý z měsíců měl od 29 do 31 dnů. Měsíce byly určeny číslovkami a odvozeny podle jmen bohů a náboženských obřadů. Ani Numův kalendář ovšem nebyl bez chyby, jelikož se jednalo opět o lunární a nikoliv sluneční rok, který měl pouze 355 dnů. Výchyly se tedy upravovali vkládáním zvláštních přestupných měsíců. Postupem doby se vkládání přestupných měsíců ustálilo a vznikl takový měsíc jeden – Mercedonius. Měl většinou 22-23 dnů a byl vkládán do druhého měsíce, Februaria. To se naprosto vymyká logice. Aby se zamezilo nepřesnostem, vytvořil Numa nové kněžské kolegium zvané *Pontifikové*.¹⁸⁵ „Ti byli prvními římskými právníky. Působili jako soudci, vedli kalendář (stanovili, kdy je dovoleno podstupovat jednání na soudech), účastnili se právních jednání, za jejich přítomnosti byly uzavírány sňatky apod. Jako příslušníci vládnoucí skupiny patricijů, vykládali a aplikovali pontifikové obyčejové normy v její prospěch.“¹⁸⁶ Bylo na nich, kam a kdy se vloží přestupný měsíc. Jejich zájem o kalendář byl ovšem zanedbatelný, oproti jiným povinnostem. Kalendář se proto často předbíhal nebo naopak zpožďoval z toho důvodu, že pontifikové nevložili přestupní měsíc několik let. Vznikal tak opět

¹⁸⁴ člen starořímského desetičlenného sboru, vzniklého pro určitý úřední výkon (např. v 5. stol. př.n.l. pro sepsání římského práva)

¹⁸⁵ Livius T., Dějiny od založení města. svazek I. Praha: Svoboda 1971

¹⁸⁶ Tureček J. a kol., Světové dějiny státu a práva ve starověku. Praha: Orbis 1963, 637 s., str. 215

zmatek v ročních obdobích. Stávalo se tak, že při volbách v červenci byl mráz a shromáždění na Martově poli mrzli.¹⁸⁷

„*Festus, Parricidi quaestores*¹⁸⁸: Jestliže někdo úmyslně usmrtí svobodného člověka, je vrahem.

Serv. Ad. Egl. 4, 43: V Numových zákonech je nařízeno, aby ten kdo neúmyslně zabije člověka, nabídl za hlavu zabitého jeho agnátům před shromážděným lidem berana.“¹⁸⁹

Z těchto fragmentů vyplývá obrovský přínos Numy na půdu trestněprávní. Jeho rozdělení na úmyslný a neúmyslný trestní čin bylo přelomové. Zatímco za Romula byla všechna zabití posuzována jako otcovražda a trestána smrtí, zde nabízí Numa za neúmyslné zabití majetkové vypořádání. Naproti tomu za úmyslnou vraždu byl trest smrti v podobě zašití do koženého vaku a vhození do moře nebo řeky. Později se do takového vaku ještě zašívala spolu s vrahem zvířata (had, opice) aby tak člověku byla ještě způsobena patriční bolest před smrtí.

¹⁸⁷ Kotulová E. Kalendář, aneb, Kniha o věčnosti a času. Praha: Svoboda, 1978. 192 s.

¹⁸⁸ římský úředník – zabývající se v nejstarších dobách vyšetřováním a stíháním hrdelních zločinů.

¹⁸⁹ Škrejpek M. Prameny římského práva. Vyd. 2. (jako Prameny římského práva - Fontes iuris romani vyd. 1.). Praha: LexisNexis, 2004, 375 s. ISBN 80-861-9989-4. Str. 21

10. Závěr

Cílem této práce je představit vznik římského státu. Řím jako takový vznikl díky společenským a politickým reformám, které zapříčinily rozpad rodové společnosti a přechod ke státní organizaci. Jelikož z doby raného Říma se nám nedochovaly žádné spolehlivé informace, musíme se spolehnout na výklad antických historiků. Ovšem ne v absolutní míře. Je nutné zaobírat se i širšími souvislostmi.

Ve své práci jsem se snažil nastínit důležité aspekty, které napomohly rozvoji římského městského státu ze zemědělské osady na mocné impérium. Jedná se především o reformy krále Servia Tullia jehož osobou si sice nemůžeme být jisti, ale činy připisované právě jemu byly bezesporu vykonány ať už najednou nebo postupně. Snažil jsem se zaměřit na předpoklady, které k takovému vývoji vedly. Bezesporu se jedná o geografickou polohu a prudký nárůst populace, vnější působení vyspělejších civilizací, technologický rozvoj. Tyto lze ale do jisté míry odsunout až na druhou kolej. Dle mého názoru nejdůležitějšími aspekty byly náboženství a počínající majetková diference obyvatelstva. Všechny tyto aspekty jsou velice úzce provázány, a proto je potřeba zaměřit se na ně jako celek. Náboženství úzce souviselo jak s politickou, tak vojenskou mocí. Nárůstem moci kněží, kteří byli vybírání pouze z řad aristokracie, započala třídní diference, která vedla k majetkové a právní nerovnosti mezi všemocnými aristokraty a zbylým obyvatelstvem. Takový stav byl neudržitelný, a proto muselo postupným vývojem dojít k přerodu z vojenské organizace na státní. K tomu mohlo dojít inspirací od jiného antického státu, který procházel ne-li stejným, pak obdobným vývojem. Vzhledem k blízkosti řecké kultury Římu zapříčiněné řeckými osadami v Itálii lze předpokládat, že takovým vzorem byly Římu Athény a v nich reformátoři Solón a Kleisthenés. Proto jsem právě jim věnoval jednu kapitolu popisující jejich reformy a jejich souvislost a podobnost s reformami Servia Tullia.

Snažil jsem se též nastínit vývoj uvnitř utvářejícího se státu. Rozdělení obyvatelstva na rodovou šlechtu a plebeje, jejich problematické vztahy, nově vznikající vztahy mezi patrony a klienty a v neposlední řadě jsem se zabýval problematikou otroků. Neméně důležitou částí jsou pak soukromá a veřejná práva všech římských obyvatel.

Zaměřil jsem na prvopočátky římského práva v podobě královských zákonů, protože se domnívám, že právě ty spojovaly náboženství, politickou a vojenskou moc. Právě díky nim došlo k přerodu na státní organizaci a v neposlední řadě to byly právě královské zákony, které utvořily základ dnešního chápání práva založeného na římském právu.

V práci jsem používal především komparativní metodu, kterou jsem se snažil spojit myšlenky několika autorů jak dnešních tak starověkých a přidal jsem k nim některé myšlenky vlastní. Bylo užitečné použít jak archeologické, tak antropologické poznatky k utvoření celkového obrazu tehdejší doby a nastínění potřeb tehdejšího římského obyvatelstva. Závěry, ke kterým jsem se v práci dopracoval, shledávám zajímavé a domnívám se, že poskytly komplexní pohled na vznik antického Říma jak z pohledu historického, tak právního a sociologického.

11. Resumé

The emergence of such a mighty empire as Rome was due to two things. A well organized army and a very advanced state organisation. Both of those two things are ascribable to the reforms of the legendary sixth Roman king Servius Tullius and this thesis is concerned with them. These reforms divided Roman citizens based on the census into the possessive classes composed of centuries. Till this day we do not know if these acts were done by Servius Tullius or some different king, or if they were established during a longer period followed one by another. The Ancients historicans such as Titus Livius or Dionysios of Halikarnass were already interested in the establishment of the Roman state. However we cannot reliably say if their works were based on reliable information. Therefore it is needed to find the most probable solution by using a comparative method that contains archaeology and anthropology, because we will probably not find the full truth even in the future.

This thesis deals with the situation on the Apennine peninsula before the establishment of the Roman state, affecting external aspects and after establishment of the Roman state even with internal aspects, political and power situation.

One of the chapters deals with relations of patricians and plebeians, Roman citizenship, religions and the technological progress of the Romans.

Finally with the creation of the Roman law focused on royal laws – development of the calendar, counting of time and the basics of criminal law. Reforms of Servius Tullius were exactly these royal laws.

Seznam použité literatury

Literatura knižní česká

Balík S. a S. Balík. *Právní dějiny evropských zemí a USA: (stručný nástin)*. 3. rozš. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2005, 247 s. Právnícké učebnice (Aleš Čeněk). ISBN 80-868-9820-2.

Boatwright M., Taliaferro D., Gargola J. a Talbert R.J., *Dějiny římské říše: od nejranějších časů po Konstantina Velikého*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2012, 530 s. ISBN 978-802-4731-681.

Engels F., *Původ rodiny soukromého vlastnictví a státu*. Praha: Svoboda, 1949. 172 s.

Grant M., *Dějiny antického Říma*. 1. vyd. v ČJ. Překlad Alena Jindrová. Praha: BB art, 1999, 472 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-725-7009-9.

Charvát P., *Zrození státu: prvotní civilizace Starého světa*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2011, 333 s. ISBN 978-802-4616-827.

Kincl J., V. Urfus a M. Skřejpek. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., V nakl. Beck 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 1995, xxii, 386 s. Právnícké učebnice (C.H. Beck). ISBN 34-064-0082-5.

Kupka T., *Reflexe náboženství ve společnosti starověkého Řecka a Říma*. Česká Třebová 2007. 143 s. Rigorózní práce. Masarykova univerzita v Brně, Pedagogická fakulta, katedra občanské výchovy.

Livius T., *Dějiny od založení města*. svazek I. Praha: Svoboda 1971.

Pečírka J. a kol., *Dějiny pravěku a starověku I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989.

Pečírka J. a kol., *Dějiny pravěku a starověku II*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1989.

Richter K., *Hannibal před branami: Kartágo proti Římu 218-202 př.n.l.* Praha: Epoque, 2012, 400 s. Polozapomenuté války. ISBN 978-80-7425-147-4.

Rüpke J., *Náboženství Římanů*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 80-702-1807-X.

Schelle K., Kadlecová M., Veselá R., Vlček E., Vojáček L., a Židlická M., *Právní dějiny*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007, 1134 s. ISBN 978-807-3800-437.

Škřejpek M., *Prameny římského práva*. Vyd. 2. (jako Prameny římského práva - Fontes iuris romani vyd. 1.). Praha: LexisNexis, 2004, 375 s. ISBN 80-861-9989-4.

Tureček J. a kol., *Světové dějiny státu a práva ve starověku*. Praha: Orbis 1963, 637 s.

Zamarovský V., *Dějiny psané Římem*. Praha: Český spisovatel 1995.

Literatura knižní zahraniční

Beard M.; North J. A., Price S.R.F., *Religions of Rome: A history*. Oxford: Cambridge University Press, 1998. 478 s. ISBN: 0521316820.

Claessen H. a Skalník P., *The Early state*: The Hague: Mouton, 1978, xii, 689 p. Music. ISBN 90-279-7904-9.

Cornell, T.J. *The beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC)*. Reprinted. London: Routledge, 1995, xxxiii, 597 p. ISBN 04-150-1595-2.

Dionysius of a Halicarnassus, With an English transl. by Earnest CARY. *The Roman antiquities*: Cambridge, Mass. [u.a.]: Harvard Univ. Press, 1990, v. Music. ISBN 978-067-4993-525.

Dunstan, William E., *Ancient Rome*: Lanham: Rowman, c2011, xxxiii, 597 p. ISBN 07-425-68342.

Otterbein K. F., *How war began*. 1st ed. College Station: Texas A, 2004, xv, 292 p. ISBN 15-854-4330-1.

Smith W., *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London: John Murray, 1875.

Internetové zdroje

Encyclopaedia Britannica – History of technology.